

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Historický ústav

Diplomová práce

Dětská móda v 19. století – pramen ke změnám v postavení dítěte

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Milena Lenderová, Csc.

Autorka diplomové práce: Veronika Modrá

České Budějovice 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila uvedené
prameny a literaturu.

Barbora Nová

Na tomto místě bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Mileně Lenderové, Csc. za cenné rady, připomínky a upozornění.

Paní Lenderové patří zároveň mé srdečné díky za celkové vedení při vypracování diplomové práce.

Anotace

Oděvní móda odráží stav společnosti: je ukazatelem její hospodářské vyspělosti, hierarchie hodnot, míry svobody, jakož i vztahů mezi jednotlivými sociálními vrstvami. Jako taková byla až dosud zkoumána historiky umění, hmotné kultury ba i mentalit. To, co zůstala zcela stranou, je dětská móda.

Proto jsem si vývoj dětské módy vybrala jako téma své diplomové práce. Celá práce je zaměřená na období 19. století se snahou hledat vztahy mezi prosazující se identitou dětství a jeho vnějšími atributy, kam morfologie oděvu patří.

Ikonografické, úřední i osobní prameny mi umožnily postihnout proměny dětského odívání v relacích k věkovým kategoriím dítěte, pohlaví a k jeho sociálnímu postavení. Jádrem práce je zamyšlení se nad vztahem normy a praxe, nad kritériem „vhodnosti“ či „nevhodnosti“ oděvu ve vztahu k fyzickému zdraví dítěte.

Annotation

Clothing fashion reflects the state of society: it is an indicator of its economic advance, hierarchy of values, level of liberty as well as the relationships between individual social stratifications. Clothing fashion has been so far researched by historians of art, material culture, and also by historians of mentality. What escaped their attention is children's clothing fashion. That is why I have chosen the evolution of children's clothing as a theme of my diploma thesis.

My diploma thesis focuses on the 19th century with the emphasis to look for relationships between the emerging identity of childhood and its outer attributes, where morphology of apparel belongs.

The iconographic, official and private historical sources helped me to comprehend the transformation of children's clothing fashion in relation to different age groups of children, their sex and social status.

The main part of my diploma thesis concentrates on the retrospection of relationships between norm and practice, and between the criterion of „fitness” and „unfitness” of apparel in relationship to physical health of a child.

Obsah

Úvod	7
1. Všeobecný aspekt dětství jako svébytné lidské kategorie	10
2. Jaké bylo dětství v 19. století?	13
3. Nástin vývoje dětského odívání od středověku do přelomu 18. a 19. století	17
4. Vývoj oblečení pro kojence	22
5. Vývoj oblečení pro batolata	28
6. Změny ve vývoji dívčího oblečení	35
7. Změny ve vývoji chlapeckého oblečení	52
Závěr	60
Seznam pramenů a literatury	64
Seznam obrazových příloh	68
Přílohy	70

Úvod

Tato práce je zaměřená na zachycení proměn ve vývoji dětského odívání, jako vnějšího atributu dětství a změn pohledu společnosti na dítě a kategorie dětství v průběhu celého 19. století, kdy v následku změněných ekonomických vztahů se dovršoval proces vzniku moderního státu se zaměřením na sociální politiku. Dítě představovalo pro hospodářskou sílu státu nový potenciál, pokud vyrostlo v řádného zdravého občana státu. Rozvíjely se nové společenské vědy. Do povědomí veřejnosti se šířily nové poznatky o vývoji lidského jedince, o jeho osobnosti a sledovaly jej z mnoha aspektů: pedagogického, sociologického, psychologického a umělecko-historického.

Obecně bylo dětství podmíněno celkovým stupněm kultivace populace a sociálně, z hlediska příslušnosti rodiny k sociální vrstvě a její sociální podskupině, a to z hlediska funkce, kterou vrstva a její sociální skupina ve společnosti měla. Funkce vrstev a skupin se v 19. století měnily, tak jak společnost šla ke změně svého uspořádání ze stavovské na občanskou v souvislosti s procesem industrializace.

V první řadě jsem považovala za vhodné věnovat část diplomové práce vymezení aspektu dětství a vývoje sociální péče. Zaměřila jsem se také na výzkum dětství jako svébytné lidské kategorie. Jako pramen jsem proto využila dobovou odbornou literaturu týkající se kulturně-historických, pedagogických a psychologických aspektů. Téma dětství¹ se v současné době těší historické pozornosti zejména v západní literatuře.² Od 80. let do konce 19. století se etablovala česká vědecká obec na poli pedagogiky, psychologie, psychiatrie a

¹ Jako syntézu poznatků o problematice dítěte v Čechách shrnující poznatky týkající se spíše prvorepublikové situace lze uvést: F. Pražák, *České dítě*, Praha 1948. Sociální péči o dítě se zabývala studie: J. Hoffmanová, *K vývoji sociální péče u nás*. Sborník archivních prací 32, 1982, s. 419-445. Česká historiografie se zatím obecněji zaměřila na problematiku rodiny, dětství a manželství: J. Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962., P. Horská a kol., *Dětství, rodina a stáří*, Praha 1999. M. Lenderová, *K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999., A. Velková, *Nemanželské děti na přelomu 18. a 19. století*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, Fakulta humanitních studií, Suplementum 5 (2002), Pardubice 2003, s. 222., J. Zeman, *Nápadnější duševní a tělesné vady v dětství*, Praha 1928.

² Ze západoevropské literatury: P. Ariès, K. Arnold, Ch. Dette, H. Feilzer, S. Sahar, L. de Mause, E. Shorter, H. W. Schwarz či M. Winter.

s prohlubováním výzkumu dětství na přelomu století vycházejí české spisy z tohoto vědního oboru.

Dítě bylo závislé na dospělých a na jimi poskytovaných nezbytnostech, a tím prakticky po celé dětství rodiče ovlivňovaly zdravý duševní a fyzický vývoj svých potomků. Mezi tyto potřeby řadíme i dětský oděv, který doposud zůstával stranou zájmu historického bádání.

Výchova se stala zárukou vývoje dítěte v pracovitého občana nepřekračujícího normy společnosti, který je pro stát hospodářským přínosem. V měnící se struktuře společnosti měla výchova a celkový přístup k dítěti vést k zvnitřnění norem. Považujeme-li dětské šaty za jeden z prostředků ovlivňující výchovu dítěte, můžeme je tímto do těchto norem zařadit.

Konkrétně: účelné šaty mohly povzbudit radost ze hry i práce, prosté šaty denní potřeby chránily dítě před ješitností a sváteční šaty zvyšovaly cenu a smysl svátku a slavnosti v duši dítěte.

Je nutné si uvědomit, že kořeny dětského odívání, ve smyslu vymezení dětské módy jako identifikátoru dětství, sahají hluboko do 18. století. Mnou sledované období od poloviny 19. století do 40. let 20. století zachycuje řadu změn v sociologickém postavení k dítěti prostřednictvím módy. Své bádání vymezuji 2. polovinou 19. století, neboť v tomto období dochází k lépe identifikovatelným změnám v přístupu k dětské módě. Existují doklady, že vznikaly první textilní firmy, které se přímo specializovaly na dětský oděv. Své výrobky nabízely prostřednictvím katalogů a módních časopisů s přílohami. Dětské oblečení se postupně proměňovalo ze zmenšeniny šatů dospělých na samostatný a účelný oděv pro dítě.

Nové dynamické pojetí historických metod opravňuje využít jako pramen jakýkoli objektivně existující předmět nebo jev, pokud na historikovo kladení otázek reaguje nabídnutím potřebných informací. Jako hlavní pramennou základnu jsem proto využila dobové ženské módní časopisy s dětskými přílohami³ a od konce 19. století samostatně vycházející časopisy věnované výlučně dětskému odívání.⁴

³ Bazar; módní příloha „Květů“, Dětské šatstvo, příloha k „Dámským modám“; Dámské mody; Dámský modní obzor; Nové mody; Pařížské mody.

⁴ Dětské mody, Dětský modní svět, Dětská šatna.

Cílem této práce je sledovat vývojové tendence v dětské oděvní módě a dále sledovat kritérium vhodnosti či nevhodnosti oděvu ve vztahu k fyzickému zdraví dítěte. Vymezuji nejpopulárnější či nejčastěji uváděné modely dětského oblečení, u kterých se dá vysledovat výše uvedené kritérium.

Převážně jsem využila komparativní metody. Od toho se odvíjí konfrontace s odbornou literaturou, která se zabývá módou. Musím podotknout týkající se módy všeobecně, protože dětskému odívání v českém prostředí nebyla věnována ještě dostatečná pozornost, jakou by si zasloužilo. Proto se můj výběr pramenů soustředil i na cizí odbornou literaturu, zvláště pak anglickou. Výběr anglické literatury má své opodstatnění, neboť anglická móda ovlivňovala po staletí odívání v celé střední Evropě. Byla považovaná za vkusnou, střizlivou a praktickou.

Při komparaci mi dále posloužila lékařská literatura, krejčovské a módní příručky. Díky množství přehledných ikonografických pramenů⁵ mohou být považovány za plnohodnotný pramenný materiál k vývoji dětského odívání. Celý soubor pramenů mi přinesl bohaté informace o proměnách dětské módy.

⁵ Milena Lenderová, Ikonografické prameny k dějinám dětství – možnosti jejich interpretace (Příklad 19. století), in: T. Jiranek – J. Kubeš (edd.), s. 79 – 92.

1. Všeobecný aspekt dětství jako svébytné lidské kategorie

Každodenní život evropské rodiny v minulosti poutá již delší dobu zájem historiků mnoha oborů. Jeho součástí je i svět dětí, o kterém víme příliš málo, než abychom mohli učinit jednoznačné závěry. Historické prameny totiž přinášejí ne jednu zmínku o krutém zacházení s dětmi, o odevzdanosti osudu až apatii rodičů při úmrtí potomka. Existují však i zprávy, které naopak svědčí o láskyplném a zodpovědném přístupu k dětem.

Počínaje 15. stoletím přibývá písemných i obrazových informací o prvních dnech života dítěte až po jeho dospělý věk. Zprostředkovávají je nejen obrazy s náboženskou tematikou, ale i světské náměty, jako portréty nebo žánrové obrazy líčící život šlechtické a měšťanské rodiny.

Na přelomu 15. a 16. století vycházejí první porodnické příručky, věnované také často péči o dítě. Vedle těchto příruček určených ženám, neboť porod a výchova dětí byly v minulosti výhradně ženskou záležitostí, vznikají i první specializované návody, které se zaměřují na vývoj a výchovu dětí. Ilustrace všech těchto prací umožňují nahlédnout do pokoje matky v šestinedělí. Informují o vybavení interiéru nábytkem, jako jsou postele, porodnické stoly či židle, dětské kolébky, vaničky, i o nádobách používaných pro výživu matky a dítěte, ale také především o oblečení a textilu. Dále se dozvídáme i o životě skupiny lidí, která dítě obklopovala. Každá osoba zde má předem určenou práci a své pevné místo: je zde rodička s novorozencem, porodní bába, kojná, služky, kuchařky, jsou tu starší děti, i chůvy kolem nich.

*Dítě je dědic, budoucnost rodiny, způsob obrany proti času i smrti. Jsou-li rodiče zralí mentálně, sociálně i ekonomicky, mají-li všechny předpoklady se o dítě postarat, je narození žádoucí či dokonce vymodlené.*⁶ Nevíme odkdy se dá dítě považovat za svébytnou bytost, které je třeba věnovat patřičnou pozornost, péči a lásku. Vysoká dětská a kojenecká úmrtnost často znemožňovaly vytvoření citového vztahu matky či otce k dítěti.

Vztah k dítěti jako k bytosti nehotové, nedokonalé, vcelku bezvýznamné a nestabilní provázel dlouhou minulost lidstva. Dokladem může být středověké

⁶ M. Lenderová, K hřichu, s. 11.

umění: až do 12. století postavu dítěte vůbec nezná.⁷ První umělecké doklady s vyobrazením dítěte se objevují až v 15. či 16. století.⁸

Historikové si kladou již řadu desítek let, zda-li středověcí lidé vnímali dětství jako svébytné období lidského života. Byl vztah k dítěti opravdu tak lhostejný? Problematikou dítěte se historikové začali zabývat až v šedesátých letech 20. století. Podnět k tomu dal přední badatel Phillipe Ariès svou knihou *Dítě a rodinný život za starého režimu*.⁹ Pokusil se v ní dokázat, že ve středověku bylo dětství nedůležitou a krátkou fází lidského života. Středověká rodina včetně matky neplnila citovou funkci rodiny. Ke změně tohoto sociálního chování došlo podle Arièse až v prostředí aristokratů a městských elit v 16. a především na počátku 17. století v souvislosti s novým pojmáním vzdělání.¹⁰ Původně jen nepatrný odstup mezi dětstvím a dospělostí se od tohoto okamžiku neustále zvětšoval a vedl ke vzniku specifického dětského světa, pro které je příznačné zvláštní dětské oblečení, hra, zábava a v neposlední řadě i dětské vnímání dospělého okolí.

Po vydání této knihy se otevřela diskuse k problematice dětství. Řada historiků souhlasila s uvedenou interpretací, že středověká a raně novověká společnost neměla k dítěti žádný vztah. Jediné k čemu měly autority jako Elisabeth Badinterová, Danielle Alexandrová-Bidonová, Lloyd de Mause či Edward Shorter¹¹ výhrady, bylo situování změn na přelom 16. a 17. století. Podle nich je třeba vzít dětství jako svébytné fáze lidského života a posunout hohluboko do 18. století.¹²

Naproti tomu historici středověku začali poukazovat na hlubší kořeny určitých jevů, jejichž zrod Ariès předpokládal až pro aristokratické prostředí raného novověku.¹³ Mediévisté nově studovali vše, co svědčilo ve prospěch vnímání dětství jako svébytné fáze lidského života.

⁷ Tamtéž.

⁸ Někteří francouzští historici jsou přesvědčeni, že pro dějiny dítěte je novou epochou 14. a 15. století, například: Pierre Riché a Daniele Alexandre – Bidon.

⁹ P. Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Paris 1960.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ M. Lenderová, *K hřichu*, s. 12.

¹² Tamtéž.

¹³ Z českého a moravského prostředí 14. až 16. století se dochovalo několik rukopisných nebo později i tištěných „naučení“, tedy návodů k výchově dětí a mládeže ze šlechtických rodin, které nám umožňují vytvořit si poměrně přesnou představu o tom, jak mělo být takové šlechtické dítě vychováváno a vzděláváno.

Archeologové začali rozpoznávat ve starých nálezech dětské hračky a kolébky, historici umění studovali ikonografii porodů i způsoby dětského oblékání, historici dějin mentalit odhalovali stopy emocionálních vztahů mezi rodiči a dětmi v inkvizičních protokolech, v městských či královských zákonících a dokonce i v účetních pramenech. Téměř nikdo z medievistů netvrdil, že by středověké představy o dětství byly totožné s představami moderními, pokoušeli se však ukázat, že středověcí lidé měli své specifické vnímání dětství. Závěr tedy zůstává otevřený.

Teprve 2. polovina 18. století dala pojmu dětství a mateřství konkrétnější obsah. Svědčí o tom nejen písemné, ikonografické, ale také hmotné prameny: zejména dětské oblečení, hračky a dětský nábytek.¹⁴

¹⁴ M. Lenderová, K hřfchu, s. 12.

2. Jaké bylo dětství v 19. století?

I když bylo u nás dítě k úctě k rodičům trochu nuceno, byl mu domov prostředím lásky a vzájemné oddanosti. Je jisté, že pro dítě měla vždy závažnější význam *matka*, protože matky jsou povahově citovější a s dětmi trávily a tráví více času. Otec znamenal vždy určitý despotismus, autoritu. Jednal s dětmi chladněji, více rozumově, někdy se s dítětem neviděl celé dny.¹⁵

František Palacký vzpomíná na otcovu drsnost, ale hovoří o něm s velikou úctou, neboť mu byl až do stáří rádcem. *Máchův* stejně tak *Nerudův* poměr k otci byl velmi chladný.

Otec na znamení vlády nad rodinou míval ve světnici klobouk na hlavě, jinde míval jiné jídlo než ostatní rodina, někde ho matka česala i oblékala.¹⁶

Kult matky je českému dítěti vrozený. Doklady jsou v české poezii i v dětském vyjadřování. *Josef Václav Sládek* píše celý cyklus básní o matce, stejně tak i *Neruda*, a oba poukazují zejména na citovou stránku. Dá se říci, že láska dítěte k matce pramení z jakého si vědomí matčina utrpení. Matka nikdy, zejména na venkově, neměla život záviděníhodný.¹⁷ Byla hospodyní, přetíženu prací, muž se necítil rovným a svou autoritu si zajišťoval jako živitel rodiny, i když potřeboval ženino věno. Proto je známá láska *Otakara Březiny* k matce jako trpitelce. Podobně i *Viktor Dyk* nařiká nad údělem matky. *Karel Čapek* se zmiňuje o matce jako trpitelce, o samotářce života

*Zvlášť venkovská matka je uzavřenější. Ve městě matky rády vyprávějí dětem o svém mládí, i o filmech, divadlech, přečtených knihách, svěřují se o bývalých nápadnících, o plesech a podobně.*¹⁸ Děvčata píší o matkách dojemné dopisy, zejména tam, kde jsou finanční problémy nebo kde matka žije příliš pod otcovým útlakem, kde se jí křivdilo.

Všeobecně byly děti v české rodině požehnáním. I tam, kde rodina trpěla hmotným útlakem, přijímali většinou laskavě více dětí i dvojčata, která pro ně

¹⁵ F. Pražák, *České dítě*, Praha 1948.

¹⁶ Týž, *Paměti dětských spisovatelů z dětství*, Praha 1946.

¹⁷ F.V. Kodým, *O výchování mládeže v našich domácnostech*, Praha 1884, s. 23-24.

¹⁸ F. Pražák, *České dítě*, s. 9.

byla při značných starostech zvláště pramenem radosti. Obyčejně však bylo vítáno s větším uspokojením narození chlapce než dívky, protože chlapec uchoval rodové jméno. Ve venkovských rodinách znamenal chlapec zdatnější pracovní sílu a menší starost do budoucna.¹⁹

Z praktických důvodů, zejména na Slovensku, si matky přály dívky první, aby měl kdo chovat. První a poslední dítě bývalo obyčejně předmětem největšího zájmu.²⁰ Nejstarší, byl-li to syn, udržoval tradici rodu také přejímal otcovo zaměstnání nebo studoval. Rodinách děti, které byly zvláštními miláčky mezi druhými. *Karel Havlíček* vypravuje, že doma u nich byl takovým miláčkem za mládí František, poněvadž po otci zdědil lásku k přírodě. V rodině, ze které pocházel *František Ladislav Rieger*, byla nejstarší dcera Terezie otcovým miláčkem.

Pokud bylo v rodině postižené dítě, tak se na ně přenášelo nejvíce lásky, jakoby rodiče k němu cítili určitou vinu. Avšak někdy jsou uváděny případy, že takové dítě bylo týráno nebo odstrkováno. Jedináček měl vždycky úděl určitého osamocení, byl větší starostí rodičů než více dětí, právě tím, že rodina si ho daleko více všímala, ale zároveň mu brala svobodu, jako kdyby předčasně zestárly, byly nezdravě vyspělými. Stěžuje si i *Renata Tyršová*, která byla též jedináčkem. *Růžena Svobodová*, které zemřeli sourozenci, zůstala sama, připomíná, že vlastně její úděl byl úděl jedináčka a že dětství bylo jí více baladou, stálým strachem rodičů o ni a vlastní její nespokojenosti.²¹

Dá se říci, že děti mají již od nejútlejšího mládí instinktivní sklony osamostatnit se od rodičů, z jejich vlivu, diktátu, třeba se to ještě dělo neuvědoměle. *Proto maličké děti sotva se naučí chodit, rodičům utíkají.*²²

Poměr k rodině je dán i určitými projevy ve vztahu rodičů a dětí, například v oslovování. Tituly rodičů se hodně odlišují postupem doby i v různých společenských vrstvách. Maminka a tatínek je vlastně český název rodičů. Spíše v nižších rodinách se dlouho vyskytoval vulgární název *fotr*, *mutra*.²³ Často se také rodičům onikalo, například *Mácha* jako dítě onikal. Naproti

¹⁹ F. Kodým, *O výchování*, s. 24.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž, s. 25.

²² O. Chlup, *O dětské duši*, Praha 1919.

²³ F. Kodým, *O výchování*, s. 25.

tomu se dětem vždy tykalo. Mezi prostým lidem byl k dítěti poměr vždy zdánlivě chladnější, ale přímý.²⁴

Kvalita dětství souvisela s obecnými kulturními poměry a přístupem společnosti k dětem. 19. století již respektovalo specifické potřeby dětství, děti však byly v podmínkách zhoubných epidemických nemocí a době odpovídající lékařské péče existenčně stále velmi ohrožené.²⁵ Dětská a zvláště kojenecká úmrtnost byla velká. Nejvíce dětí umíralo těsně po porodu a v prvních dnech života. Příčiny úmrtí lze vyčíst z matrik. Nejčastějším důvodem kojenecké úmrtnosti byly křeče, úbytě, slabost, neštovice, kašel a infekční průjmy.²⁶

Přestože se v rodinách děti rodily obvykle co druhý rok, rodiny v průměru hodně početné nebyly. Přístup k dětem byl od počátku jiný v horních vrstvách, kde měla rodina zájem o budoucnost rodu.²⁷ Poměr k dětem se měnil i ve středních vrstvách, kde byly kultivovanější poměry, a tradičně se dbalo na výchovu dětí. Děti znamenaly pro rodinu investici a byl zájem, aby pokračovaly v rodinném řemesle. V 19. století se mění vztah dospělých, vytvářejí se předpoklady pro větší materiální i citové investice,²⁸ přibývá i pedagogické literatury.²⁹

K dítěti se zvala lékařská pomoc až zcela výjimečně i ve druhé polovině století. To souviselo v dolních vrstvách stále ještě i s běžným kultem dospělosti, kdy byl jedinec ekonomicky aktivní, „nezávislý“ a měl z toho plynoucí moc, a kultem stáří, kdy byly uznávány jako přednost zkušenosti předávané dalším generacím.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ J. Machačová, Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století? in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě*, s. 65.

²⁶ M. Lenderová, *K hřichu*, s. 18-19.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ M. Lenderová, *K hřichu*, s. 12.

²⁹ V první polovině 19. století se o dítěti zmiňuje ve svých psychologických studiích V. Zahradník, později také J. E. Purkyně a K. Amerling, který se zabýval především studiem úchylného dítěte, a na podkladě svých studií zakládá v Praze *Ernestinum*. Na univerzitě jako první zkoumal české dítě G. A. Lindner, který také zakládá časopis *Pedagogium*. O. Hostinský sledoval umělecký vývoj dítěte. Nejvíce pro studium českého dítěte vykonal filosof, psycholog a zakladatel pedopsychologie F. Čáda. Intenzivně se problematice dítěte začal věnovat od roku 1896 v České myslí, *Paedagogických rozhledech* a *Ochraně mládeže*. Jeho práce vyústily do řady publikací pod názvem *Dítě*. Po Čádovi se zajímal o výzkum dítěte O. Chlup a O. Kádner, kterého upoutala experimentální práce z oboru dětské psychologie.

Rodina byla na začátku 19. století patriarchální a rozhodující vždy byla otcova a pak manželova vůle.³⁰ Zlomen bariér patriarchalismu díky emancipaci a také zhoršující se sociální situaci, a to, že se přecházelo od velkých rodin k malým, tj. neprovdané sestry se stávaly zátěží, vedlo ke konci století ke změně: ta se projevila obecnějším přístupem dívek ke vzdělání a k profesní samostatnosti. Společnost však nepřijala vzdělané ženy do praxe okamžitě a bez překážek, naopak prosadit se dařilo dívkám pomalu a stálo je to velké úsilí, konečně jako každá změna a inovace ve společnosti.³¹

19. století přineslo zlom ve vztahu matky a otce k dítěti a celé společnosti vůbec. Dokladem toho jsou změny v péči a ošetření kojenců i batolat, ve výživě a výchově. Budují se školy, předškolní zařízení, nalezince a porodnice. V 19. století také dochází k průmyslové výrobě dětských oděvů, kočárků, nábytku a hraček. Panenky, kočárky či loutky, všechny tyto nezbytnosti neodmyslitelně patřící do světa dětí, dokládají změnu v postavení dětství jako jedinečného období lidského života.

³⁰ T. Jiránek – J. Kubeš, *Dítě*, s. 66.

³¹ Tamtéž.

3. Nástin vývoje dětského odívání od středověku do přelomu 18. a 19. století

Dětské odívání je značně rozsáhlé téma, které zahrnuje oděv rozlišený podle pohlaví a věkových kategorií od kojenců a batolat až k pubescentům. Je pevně zakotvené ve společenské a vědecké úrovni dané doby.³²

V této kapitole se soustředím na nejdůležitější momenty ve vývoji dětského oděvu od středověku do přelomu 18. a 19. století. Dá se tak lépe navázat na vývoj módy v 19. století a ukázat, které části oděvu byly vhodné či nevhodné pro zdraví dítěte. Dále se dají vysledovat důvody, proč bylo nezbytné vytvořit reformní dětský oděv.

Středověk byl dobou velkých společenských a majetkových rozdílů. S rozvojem měst, zvýšením zámožnosti měšťanských patricijských rodin, šla ruku v ruce i snaha po vnější reprezentaci. Zvyšující se zámožnost těchto rodin, mnohdy rovnocenná s vrstvou šlechtickou, podněcovala snahu po luxusním odívání, děti nevyjímaje.³³

Dětský oděv, určený k slavnostním příležitostem, byl šit jako miniatura oděvu dospělých. Shodoval se s ním jak ve střihu, tak v tkaninách i drahocenné výzdobě. Potvrzují to vyobrazení na nástěnných malbách i tabulkových obrazech, na nichž jsou zachyceny šlechtické rodiny. Otázka vhodnosti vzorů, ve středověku neobyčejně velkých, dále barev či drahocenných, často velmi tuhých textilií, protkávaných kovovými zlatými a stříbrnými vlákny, nehrála při zhotovování dětských oděvů žádnou rozhodující roli.

Teprve *Michel de Montaigne* (1533 – 1592) byl jedním z prvních, kdo upozornil na to, že jsou vlastně barvy veselé a smutné. Tyto barvy vyznačil a doporučil, aby pro dětské oděvy byly voleny především barvy veselé. Trvalo však ještě velmi dlouho, než se toto poznání uvedlo do praxe. Středověk nečinil rozdíl v oblečení rozdílů dospělých a dětí. Malí chlapci z družiny šlechtice nosili oděv v barvách svého pána, a přiznávali tak svou příslušnost k němu a jeho dvoru, na němž prožívali svá dětská a chlapecká léta.

V pozdní gotice a renesanci neodradila rodiče ani nesmyslnost dětského brnění, do něhož své potomky oblékali jistě se značnými obtížemi. Chlapecké brnění, vyrobené z tenkého železného plechu zdobené leptaným ornamentem a vykládáním zlatem, najdeme v každé zbrojnici evropských vládnoucích rodů.³⁴

Ani 16. a 17. století nepřineslo nový pohled na dětské odívání. Nadále byl oděv miniaturou oděvu dospělých. V těchto stoletích a v následujícím 18. století, navíc karikovanou důsledným provedením všech módních výstřelků. Jestliže španělská móda přinesla především na přelomu 16. a 17. století vycpávání některých částí pánského oděvu, podkládání ženských sukní vycpanými válci, upevňovanými na bocích,³⁵ pak nic z toho nesmělo chybět ani v dětském šatníku. Najdeme tak čepčky, složitě skládaná okruží, manžetky i zástěrky, bohatě zdobené škrobenými drahocennými krajkami. Krajka na dětském oděvu byla stejně jako na oděvu dospělých známkou blahobytu a příslušnosti k privilegované společenské vrstvě, šlechtické nebo měšťanské. V této době bylo svým způsobem štěstím pro děti, jejichž rodiče, především matky, byly nábožensky silně věřící.

V katolických zemích Evropy 16. až 18. století byly totiž některé malé děti oblékány do *kuten*.³⁶ Tento oděv, jakkoli bizarní, dovoloval dětem daleko více pohybu, než miniaturizovaný oděv dospělých.³⁷ Hračky, zejména panenky, byly také oblékány běžně. Některé matky, aby odvrátily smrt svých dětí, symbolicky dávaly své potomky pod ochranu Panny Marie tím, že je oblékaly, a to chlapce, do oděvů barvy Panny Marie, tedy barvy světle modré.³⁸ Jistě překvapí, že se tato barva udržela pro chlapecké oděvy dodnes, i když se dávno zapomnělo na její původní symboliku. Světle modré oblečení, včetně punčoch, nosili chlapci až do svých dvanácti let.

Zcela na krátkou dobu dovoloval módní chlapecký a pánský oděv dostatek pohybu. Jde o druhou, částečně i o třetí čtvrtinu 17. století. Tehdy mužská móda, ovlivněná nepříznivou válečnou dobou třicetileté války,

³² E. Uchalová, *Od kanýrů k Regínám. Dětské odívání na cestě k účelnosti*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě*, s. 93.

³³ Jana Brožová, *Vývoj odívání dětí a mládeže*, Praha 1975.

³⁴ Tamtéž, s. 4.

³⁵ L. Kybalová, *Středověk*, Praha 2005.

³⁶ Volný řasnatý oděv přepásaný šňůrou.

³⁷ Z pamětí Keisslera, vychovatele hrabat Bernstorffů, víme, že ještě v první třetině 18. století chodily děti v Rakousku v řádových oděvech jako miniatury Jezuitů, Karmelitánek a Benediktinů.

respektovala obecné požadavky na volný pohyb i častou jízdu na koni, a uvolnila těsný kabátec i vycpávané balonové kalhoty předchozích desetiletí, a nahradila je užšími nohavicemi, spadajícím do poloviny lýtek.

Koncem 17. století a počátkem 18. století, tedy v období vrcholného baroka, byl velmi rozšířený názor, že prostý oděv je ponižující, neboť člověka zevně označuje a klade ho do nižší společenské třídy. Hrozba, že dítě bude muset obléct prostý oděv, jaký nosí řemeslník nebo služebník, byla uplatňována ve výchově dětí privilegovaných vrstev důsledně a přešla v určité nižší poloze i do výchovy dětí měšťanů.³⁹

Mýlili bychom se, kdybychom se domnívali, že rodiče v těchto dobách nechtěli vychovat zdravé děti. Snaha zajistit dítěti zdravý vývin však vedla k násilnému rovnání ohrožených částí těla, zejména páteře, pomocí kovových krunýřů, pevného vázání, což obvykle vedlo spíše k nalomení zdraví dítěte, než ke zlepšení jeho vzrůstu. Těsné sešňarování hrudníku dětí určitým druhem malého korzetu, se stalo pro dívky životní samozřejmostí. Chlapci se s touto oděvní součástí loučili v okamžiku, kdy oblékli své první kalhotky. V některých evropských zemích k této změně oděvu docházelo v pěti letech ve Švýcarsku, v sedmi v Německu a osmi letech v Anglie.⁴⁰

V 16., 17. století a svým způsobem i ve století 19. byly oblékány zcela malé děti obou pohlaví do oděvu, kterému můžeme říkat „sukňový“. Na krátkém živůtku, pod kterým se nosil malý korzet se šňarováním na zádech, byla našita suknička, sahající ke kolenům, někdy vpředu rozstřižená.⁴¹ Tyto šatečky byly zdobeny portami, výšivkou a krajkovým okružím. Chlapec se tehdy mohl poznat jen podle odlišné pokrývky hlavy. Na čepečku, který nosil jako děvčátka, měl ještě klobouk podobný mužskému. Jinak k jeho oděvu patřila praktická zástěrka, stejně jako k oděvu děvčat, plátěná často s krásnými krajkovými vložkami. Ti nejmenší si v zástěrce nosili s sebou své drobné hračky. Zástěrka byla prodloužená do cípu, který vytvořil dvě schránky, do nichž bylo možno uložit vše,

³⁸ J. Brožová, Vývoj, s. 4.

³⁹ Tamtéž, s. 7.

⁴⁰ P. Cunnington, Children's Costume, s. 66.

⁴¹ J. Brožová, Vývoj, s. 7.

co dítě mělo rádo. Ochranou před úrazy malých dětí měly být tzv. „bolli“⁴² Chlapci své „bolli“ nosili dlouho.⁴³

Zcela ojedinělým příkladem oděvu v době vrcholného baroka, tedy v době tuhého spoutávání těla dospělých i dětí, bylo oblečení malého *Dauphina*.⁴⁴ Jeho vychovatel pro něj vyžádal oděv volného střihu, bílé barvy. Tento obleček byl podobný kaftanovému oděvu Turků.

Tělo dítěte mělo mít zajištěnu naprostou volnost pohybu, žádná část oděvu jej neměla tísnit. Avšak tento pokus o změnu dětského oděvu, byl omezený na privilegované vrstvy, nenašel ohlas, ani napodobení.

Spodní prádlo dětí nebylo až do 18. století středem zájmu, stejně jako prádlo dospělých. Pokud móda vytvořila z některé části spodního oděvu, zejména z košile, střed módního zájmu, pak se tento zájem odrazil i v dětském oděvu. V pozdní gotice a renesanci nechyběly vyšíváné košile ani v chlapeckém oblečení. Totéž platí i o košílkách děvčat. Obliba ve zdobení košíl krajkami, nebyla opomenuta ani u chlapeckých a dívčích košílek. Je překvapivé, že svrchní oděv, šitý z brokátů, sametů a těžkého hedvábí, byl podšíván hrubým vláknem, a mnohdy nošen přímo na těle.⁴⁵ Stejně tak i spodničky byly šity z hrubých materiálů. První spodnička byla šita z lepší tkaniny, barevně sladěná se svrchní sukní. Se spodním prádlem byla spojena i hygiena dětí. Nebyl na ni kladen velký důraz.⁴⁶ Daleko důležitější byla pokrývka hlavy, protože platila zásada ochrany hlavy před nachlazením. I větší děti musely spát se dvěma čepečky na hlavě. Ve dne na čepci nosily ještě klobouk. Zejména u chlapců se dávala přednost paruce před pudrováním.

Ačkoli hlava dětí byla přes míru chráněna, tak dětský hrudník byl obnažován podle módního diktátu, přestože dítě mohlo prochladnout. Dobová vyobrazení dětí v sukních z 16.-18. století dokumentují u šatů velké dekolty, lemované úzkými nabíranými krajkami. Zcela podle soudobé módy byl tvarován výstřih dětských šatů. Hrudník byl nanejvýš chráněn malým batistovým šátkem,

⁴² Bolli byl vycpaný váleček, který tvořil prstenec, spojený s vycpanými pruhy, složený na kříž přes temeno hlavičky, kde vytvořil jakousi korunu, uvazovanou přes čepeček, hedvábnými stuhami pod bradou.

⁴³ Takto oblečeného chlapce sedmiletého zobrazil na svém obraze francouzský malíř J. B. Chardin v polovině 18. století.

⁴⁴ Pozdější král Ludvík XIV.

⁴⁵ J. Brožová, Vývoj, s. 8.

⁴⁶ Tamtéž.

vloženým do výstřihu.⁴⁷ Ochrana před chladem vedla často k hromadění jednotlivých částí oděvu. Běžně se zimní oblečení sestávalo z tolika částí, že bylo skoro až nemožné, se ještě v oděvu hýbat. *Na jedné z dobových ilustrací je vyobrazeno děvčátko, které má hrudník obalený vlněným šátkem, košilku, kamizolku, další košilku, ještě jednu kamizolku, vestu s rukávy, kalhoty, vlněný pásek kolem boků, vlněnou sukni, kartounovou sukni, kartounové šaty, vatový kabátek, tři páry punčoch, pletené vlněné botky podšité kožešinou, tři čepičky a na nich klobouk.*⁴⁸

První novodobé úvahy a nápravné snahy, najdeme až v závěru 17. století v Anglii, kde byl nový názor na odívání realizován nejdříve u chlapců. Dopad těchto názorů najdeme nejen ve změněném způsobu odívání, ale i ve změněném názoru na výchovu dětí vůbec.⁴⁹

⁴⁷ Dokumentaci poskytuje i tentokrát obraz J. B. Chardina z poloviny 18. století, na němž je zobrazen sotva tříletý chlapec v šatech skládající se ze sukne a živůtku s velkým dekoltem, a čepičkou s „bolli“, jeho hračky, bubínek a tyčka s větrníky. dá se říci, že díky těmto hračkám se dá s určitostí říci, že se jedná o chlapce.

⁴⁸ J. Brožová, Vývoj, s. 5.

⁴⁹ P. Cunigton, Children's Costume, s. 34.

4. Vývoj oblečení pro kojence

Po staletích, kdy dítě bylo považováno za miniaturu dospělého, přispěly filozofické názory 18. století k uznání dítěte jako svébytného stvoření s řadou obdivovaných vlastností, jako je nevinnost a ctnost, ale majícího i své specifické nároky na péči, výchovu, vzdělání, výživu a také oblékání.

V českém prostředí měl kladný vztah k dětem dlouhou tradici. Již v husitských traktátech jsou děti hodnoceny jako nejdražší klenot, který nám Bůh svěřil, respekt k dětem pokračuje v názorech Jednoty bratrské a vrcholí ve výchovném systému Jana Amose Komenského (1562-1670), založeném na znalosti a uznávání přirozeného tělesného i duševního vývoje dítěte, uskutečněného láskou, vážností a pochopením, ale s vychovatelskou důsledností. Jeho pedagogické práce, vydané souborně roku 1657 v Amsterdamu, vzbudily velkou pozornost současníků, v Čechách však byly publikovány až v 19. století

V podobném duchu, možná i pod vlivem Komenského, přistupuje k problematice dítěte anglický filozof *John Locke*, který do své práce „*Some Thoughts Concerning Education*,“ vydané v Londýně roku 1693, zahrnul i zásady, přispívající ke zdravému fyzickému vývoji dítěte.⁵⁰ Jeho myšlenky – mezi nimi i požadavek na volný oděv, lehkou obuv a otužování dítěte – popularizuje v průběhu 18. století řada anglických autorů formou beletrie. Ve Francii navazuje na *Locka J. J. Rousseau*, který vyslovil své pedagogické názory, doplněné politickými úvahami, v roce 1762 v románu „*Emile*.“

Tyto myšlenky si našly cestu i do střední Evropy. Hrabě *František Josef Kinský* ve svých pedagogicko-filozofických spisech vyjadřuje uplatnění nových výchovných zásad, ve kterých se opírá o ideje Komenského, J. J. Rousseaua a J. H. Pestalozziho.

V duševní výchově pokládá za nejdůležitější vlastnost lidumilnost, přesné konání povinností a konání dobra pro dobro samé. Rozhodující roli při utváření charakteru člověka připisuje Kinský⁵¹ výchově a vysoce oceňuje vzdělání, které požaduje pro celou společnost stejné. Ve výchově tělesné doporučuje pro mládež prostou stravu, lehký volný šat, tělesnou práci a cestování pěšky.

⁵⁰ E. Uchalová, Od panýrů, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě*, s. 93.

Tyto zásady, které uplatňoval ve funkci ředitele vojenské akademie ve vídeňském novém Městě byly oceňovány a šířeny i v českém prostředí například Josefem Dobrovským, Františkem Martinem Pelclem, Františkem Procházkou, Václavem Thámem, či Václavem Matějem Krameriem.⁵²

Stoupencem myšlenek Johna Locka se stal i časopis *Journal de Luxus und der Moden*, vydávaný od roku 1786 ve Výmaru přítelem J. W. Goetha F. J. Bertuchem. Stat' „Über die Kinderkleidung“ z roku 1787 připisuje vlivu J. Locka veškerá zlepšení ve fyzické výchově dětí v Německu za posledních 25 let. Jeho názory konkretizuje v návrzích chlapeckého a dívčího oblečení, které je lehké, sahá ke kotníkům a je dostatečně volné, aby netísnilo dětské tělíčko a umožňovalo volný pohyb, přirozený dětskému. Kritizuje způsob oblékání, kdy chlapec vypadá jako dospělý muž a děvčátko jako malá dáma.⁵³

Na této cestě dětské emancipace, která mimo jiné přinesla počátkem 19. století povinnou školní docházku, se bolestněji než kde jinde odrážely sociální nerovnosti. Přes uznání práva na přirozený rozvoj dětské osobnosti byly chudé děti nuceni pracovat v továrnách 12 hodin denně, oblečeny do oděvů odložených dospělými, různě přešitých či upravených nebo zakoupených z druhé či třetí ruky.⁵⁴

Diplomová práce je zaměřena na vývoj módního dětského oděvu a ten můžeme sledovat jen na té šťastnější části dětské populace – na potomcích zámožných a středních vrstev české společnosti.

Časopis *Journal de Luxus und der Moden* prosazuje anglický vliv i v péči o novorozence. Srovnává matku v šestinedělí v Německu a v Anglii. Německé novorozeně je sešněrované od patiček až po krk a i hlavička je zpevněna obojkem. Dítě téměř nepobývá na čerstvém vzduchu a celý den leží v zapáchajícím pokoji od špinavých plen. Ani s pravidelným přebalováním podle potřeb dítěte si německé matky nedělaly příliš velkou starost. Na rozdíl od anglických rodiček, které své děti převinovaly v čistých pokojích, a při každém probuzení mění plínky, zhotovené z dvojité tkaniny a upevněné kolem tělíčka. Dítě se v Anglii koncem 18. století již nezavinuje, jemu dopřáno volného pohybu jako každému

⁵¹ Ottův slovník naučný, (díl 14., heslo: Kinský), Praha 1899, s. 243-244.

⁵² J. Šafránek, Školy české I., Praha 1913, s. 208-209.

⁵³ E. Uchalová, Od panýrů, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), Dítě, s. 93.

⁵⁴ Clare Rose, Children's Clothes, 1750-1985, London 1989.

mláděti živého tvora. Je oblečeno do krátké mušelínové košilky jemně stažené pod hrudníčkem a v pase, která obaluje i nožičky a měkké mušelínové čepičky.⁵⁵

Zavinování kojenců se na přelomu 18. a 19. století obecně uplatňovalo v celé střední Evropě. Důvodem byla pevně zakořeněná víra, že přispěje ke zdravému růstu a napraví vady vrozené nebo způsobené porodem. Navíc bránilo pohybu a do značné míry chránilo dítě před úrazem. Přes odmítání reformátorů dětského oděvu se zavinování udrželo dlouho do 19. století, i když ovinování tělíčka bylo nahrazeno mírnější formou zavinování do peřinky, se kterým jsme se mohly setkat ještě v polovině 20. století.

Kojence bylo nutné oblékat tak, aby nikde nebyla drážděna jeho citlivá kůže, aby se nebránilo dýchání, ani volnému krevnímu oběhu a pohybu. Pokud se mělo dítě chránit před zimou a chladem bylo nutné oblékat jej přiměřeně roční době. V létě lehce a v zimě teple. Jednotlivé části dětského oděvu jsou zavinovačka, flanel a kaučuková podložka (nesměla být větší než 30 x 30 cm)⁵⁶ košilka, kabátek a dvě pleny. Jedna plena se přeložila do obdélníku a druhá do cípu tak, aby se dolní cípy vložily mezi nožičky a horné cípy ovinuly břicho.⁵⁷ U kojenců byl typický výskyt nemocí, často způsobený přehřátím a zpocením, které byly zaviněny příliš teplým a neprodyšným oblečením.

O novorozenecké výbavičce na počátku století se v českém prostředí dovídáme nejen z módních časopisů, ale také z lékařské literatury. Anna Bayerová doporučuje ve své knize *Žena lékařkou* nejvhodnější a nejzbytnější sadu oblečení pro novorozence. Výbavičku kojence tvořilo obvykle: 4 až 6 košilek, 4-6 kabátků, 2 zavinovačky, 4 povlaky na zavinovačku, 2 až 4 tucty plen, 2 prostěradla a 2 osušky ke koupání, vlněný kabátek na zimu. Na plenách se nemělo šetřit. Většinou byly pořizovány ze staršího prádla. Ale hlavně se mělo dbát na čistou zásobu plen. Ke zhotovování prádelka se volily látky měkké, lehké a vzdušné.⁵⁸

V dobových pramenech se setkáváme se stejnými názory a doporučeními, jak kojence převinovat: „Kojence bylo nutné často přebalovat. Vždy jej bylo nutné prohlédnout pokud začalo křičet. Po každé stolici bylo nutné omýt dolní část

⁵⁵ Journal des Luxus und der Moden, Hanau am Main 1967.

⁵⁶ Viz příloha č. 33.

⁵⁷ Anna Bayerová, *Žena lékařkou*, Praha 1913, s. 530.

⁵⁸ Tamtéž.

*tělička vlažnou vodou a kouskem vaty, vždy odpředu dozadu. Řádně osušit a to zejména v záhybech.*⁵⁹

Souvislostí vhodného oděvu se zdravým fyzickým i duševním vývojem dítěte se zabývali přední filozofové již v 17. století v Anglii. Jejich myšlenky o významné spojitosti zdraví dítěte a oděvu byly v průběhu 18. století nejen zpopularizovány, ale také později ovlivnily dětský oděv. V průběhu 18. století se skutečně myšlenky anglických filozofů šířily do takové míry, že sám John Locke spatřoval v dětském oděvu velký význam pro zachování dětského zdraví.⁶⁰

Všímal si vhodnosti či nevhodnosti použitého materiálu ke zhotovování dětských šatů. Zkoumal jestli není oděv příliš teplý, ale naproti tomu dbal o to, aby oděv dostatečně chránil dítě před zimou a nachlazením. Dále nebylo vůbec vhodné pokud byl oděv příliš těsný, zvláště u kojenců, kteří byli těsně stahováni do povijanů. Nemluvě o estetické funkci, kdy delší díl byl úmyslně silně svázan. Mýlné byly domněnky, že čím více je dítě sešněrováno a čím déle je v rovné poloze, tím bude mít rovnější záda.⁶¹

Prvním slavnostním oblečením dítěte byl oděv ke křtu. V 17. a 18. století se užívala pouze křtící pokrývka, do které bylo dítě zabaleno, z 2. poloviny 18. století jsou již dochované soupravy kabátku,⁶² čepečku či kabátku s kapucí a pokrývky, zhotovené z drahých, bohatě zdobených materiálů – brokátů, kovových krajek či hedvábného atlasu, vyšívaného zlatou nití. Tuto módu dokládá i početná kolekce kojeneckých čepečků z brokátů a vyšívaných hedvábných atlasů ve sbírce UPM.⁶³ Teprve v první čtvrtině 19. století se i ve střední Evropě začíná kojenecké prádlo zhotovovat z měkkých bílých materiálů: batistu, mušelínu či strojového tylu a zdobí se jemnou bílou výšivkou.⁶⁴

Ve druhé čtvrtině 19. století se stala módní technika pletení z bílé příze s pestrým dekorem z vplétaných skleněných korálků. Množství čepečků, kojenecký kabátek i dívčí šatičky svědčí o rozšíření této techniky i v dětském oblečení. Po polovině století se pletení uplatňuje ještě ve větší míře, ale pestrý dekor je nahrazen bohatstvím krajkových vzorů, které jsou doplňovány kokardami z hedvábných barevných stužek v barvě podkladu prádélka. Tento typ se obecně

⁵⁹ Tamtéž, s. 531.

⁶⁰ E. Uchalová, *Od kanýrů*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě*, s. 94.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Viz příloha č.1.

⁶³ „Vše pro dítě“, katalog výstavy, Praha 1994.

rozšířil a užíval ještě na začátku 20. století. Souběžně s pletením se prádlo zhotovovalo z hedvábných materiálů, především atlasů. Střih kojeneckého kabátku zůstal stále stejný, vzadu byl otevřený, kolem výstřihu měl provlečenou stužku na stahování a všité rovné rukávy. V 1. polovině století se u kojeneckých kabátků užívaly větší výstřihy, teprve ve 2. polovině se výstřih uzavřel kolem krčku.

Ke křticím soupravám⁶⁵ náležely kromě kabátků a čepečků i peřinky šité ze stejného materiálu. Střihově se blíží k moderním zavinovacím peřinkám – mají prodloužený střední obdélný díl, který se přehýbal při přikrytí dítěte a dva boční díly, které se překládaly přes střední. Kojenecké prádélko pro všední použití se střihově nelišilo od křestního, ale bylo zhotoveno z méně nákladných materiálů.

Jakmile dítě povyroستlo z peřinky, ale ještě neběhalo potřebovalo chovací šatečky. Jejich základním rysem byla prodloužená sukýnka tak, aby splývala při chování dítěte na ruce nebo na klíně. V detailech se střih řídil dámskou módou – například v období empiru měly šatičky zvýšený pas, v období biedermaieru bohatě nabrané rukávy. Staly se součástí dětské výbavy a po celé 19. století se jim v módních časopisech říkalo „*plentuše*“. Byly ušity z bílého bohatě vyšívaneho plátna a zdobeny sámkou a volánky z bílé výšivky.

Z dobových časopisů se také dozvídáme, co patřilo v 70.-90. letech 19. století k výbavě nemluvněte: *pleny, plenkové kalhotky*⁶⁶ *všité do pásu s volným cípem látky, zapínaným zezadu dopředu mezi nožičky, živůtek, plátěné košilky, kabátky a čepečky, chovací šatečky-plentuše, spodnice pod plentuši, noční košilka, pletené nebo háčkované bačkůrky, slintáčky, „opáska břišní z flanelu, zavinovačka, koupací plenu a „prostírka“, podložení, gumová prostírka, povijan, šle na vodění*.⁶⁷

Tato základní výbava se udržela ještě v první čtvrtině 20. století. Až zobecnění dětského kočárku a rozšíření pobytu dítěte na čerstvém vzduchu přineslo určité změny. Chovací šatičky ztratily na významu pro běžné nošení, namísto nich se začaly uplatňovat pletené kalhotky a k nim pletené kalhotky se šlapkami. Ještě ve 30. letech se v kojenecké výbavě objevuje břišní pás zvaný „*obvinka*“ a prošívane živůtky, doplňující plenkové kalhotky. Novinkou byl spací

⁶⁴ Dětské mody, č. 2, 1899, s. 3.

⁶⁵ Viz příloha č. 1.

⁶⁶ Viz příloha č. 32.

pytel. Ve 20. letech se dlouhé košilky svazovaly dole, ve 30. letech se již užívá košilek se zapínáním

Dětský oděv měl být měkký, lehký a průdušný. Bohužel plátno, barchent ani vlna tyto požadavky nesplňovaly. Nejvhodnějším materiálem byla bavlna. Dále se používal flanel. Z bavlny byly zhotovovány košilky a pleny. Vše bylo prodyšné a nebránilo v odpařování. Košilky se zapínaly v zadu na ramenou a to proto, že záda byla méně citlivá než břicho. Avšak záda byla často odkrytá a dítě tak mohlo prochladnout. Uzlíky a knoflíky na košilce obvykle dítě tlačily.

⁶⁷ Dětské mody, č. 2, 1899, s. 4.

5. Vývoj oblečení pro batolata

Ve 30. letech 19. století prošlo oblečení pro kojence a batolata řadou změn, ale spíše v materiálech. Batolata bývala oblečena převážně do košilek. Přes ně nosily šaty, zúžené na břiše do širokého pásu, dlouhé až 90 cm. Obvykle byly bez rukávů s nízkým výstřihem. Venku byla batolata chráněna před nepřízní počasí pláštěm s dlouhými rukávy a kapucou. Kompletu nechyběla čepice.

Poté, co se objevily absorpční látky, se rozvinula debata o vhodném materiálu k výrobě dětských plen, dříve vyráběných z plátna. Nejvíce se hovořilo o vhodnosti flanelu. Dospělo se k závěru, že flanel není vhodný, protože se v něm děti zapařovaly. Od konce 90. let se kladl důraz na péči o dítě a na jeho zdravý fyzický i psychický vývin. Vznikaly výzkumné ústavy, které se zabývaly dítětem po psychosociologické stránce. Kladl se i větší význam na seznámení matek se správnou péčí o dítě prostřednictvím lékařských knih, příruček pro matku a příloh dámských časopisů.

V 90. letech a na počátku 20. století vycházely přílohy, které se zabývaly pouze dětským oděvem. Tyto přílohy nabízely nepřeberné množství střihů a návodů, jak zhotovit dětské šaty. Nejpopulárnější přílohou byla *Dětská šatna*, příloha k *Pařížským modám*, později k *Novým modám*. Samostatným časopisem o dětském odívání byl časopis *Dětské mody*, které vycházely od roku 1899 do roku 1905. Avšak všechna čísla tohoto periodika se nedochovala.

V Anglii začal v 70. letech 19. století vycházet nový módní katalog *Harold*, který doporučoval, aby dětské šaty a komplety nebyly příliš zdobené, ale aby byly praktické a aby vyhovovaly potřebám dítěte.⁶⁸ Zdobit ano, ale jen šaty určené ke zvláštním příležitostem, například ke křtinám. V mnoha časopisech se objevuje *nový americký obleček* pro kojence a batolata. Ten se od dlouhých šatů lišil hned několika faktory. Neměl stažený živůtek, výstřih byl sedlový, to znamená, že nebyl příliš hluboký a zároveň neškrtil u krku. Další výhodou byly dlouhé rukávy. Celý komplet byl lemován a střídmě ozdoben krajkami, které se vyráběly strojově.⁶⁹

⁶⁸ P. Cunington, *Children's Costume*, s. 33.

⁶⁹ Tamtéž.

Jakým způsobem byl nový komplet zdoben určovaly nové módní trendy přebírané z dámské módy. U dámských šatů se v 90. letech přenesla pozornost na ramena. Rukávy se nosily naškrobené a nabírané. Šaty se zdobily korálky. Téměř všechny prvky, které se objevovaly u oblečení pro dospělé, se dřív nebo později objevily v módě pro děti.

Některé střihy dětského oblečení se nezměnily pouze byly jinak ozdobené. Více se začalo zhotovovat dětské prádlo a šaty na šicích strojích, ale zpočátku to bylo rozpačité, protože ušitý oděv na šicím stroji neměl požadovanou kvalitu, protože šicí stroje nebyly ještě tak dokonalé a pořád ještě neuměly ušít celé šaty. Mechanické nedostatky způsobené ušitím šatů na stroji - přechody a švy byly znát, a proto se na to někteří dívali poněkud s despektem.

Zejména vyšší vrstvy se pyšnily tím, že jejich ratolesti mají ručně ušitou výbavu. A také v podvědomí dlouhá léta přetrvával názor, že nic se nemůže vyrovnat s láskou ušitému oblečku.

Ještě ve 30. letech se v krejčovských knihách často dočteme, že dětské oblečení na stroji vypadá levně a stereotypně. I když od druhé poloviny 19. století, kdy se postupně do domácností pořízovaly šicí stroje, si je hospodyně nemohly vynachválit. Na druhé straně ruční šití opět odráželo finanční situaci rodiny.

„*K novým šatům - nové doplňky*“, jak doporučovaly módní časopisy. Spoléhalo se spíše na jemné zdobení než na vizuální kontrast ostrých barev. Bílá nebo krémová barva se používala na flanelové pláště a kapuci. Stejně barvy se volily i tehdy, když se na zimní výbavu používal kašmír nebo na léto batist.⁷⁰

Další novinkou nabízenou módními časopisy byly květinové zažehlovací vzory⁷¹, kterými si zručná matka mohla ozdobit šaty pro své dítě sama nebo si mohla celou řadu motivů a vzorů k vyšívání z časopisů vystříhnout nebo obkreslit.

Dalším krokem vpřed na poli dětského odívání byly trhy nebo lépe výstavy, dnešní možná obdoba módních přehlídek, která nabízela nepřeberné množství masově produkovaného oblečení. Rozvoj textilního průmyslu a nových technologií v šití, barvení a zdobení šel ruku v ruce s nejnovějšími módními trendy. I když je třeba podotknout, že opět tyto trhy navštěvovaly ti nejvyšší a střední vrstvy. Chudší rodiny si oblečení musely ušít nebo se obrátit na charitu.

⁷⁰ Dětské módy, č. 5, 1900, s.3.

⁷¹ Tamtéž, č. 6, s. 2.

Na počátku 20. století se objevuje dětské oblečení s různými výšivkami a slogany typu: „*Náš mazlíček*“ nebo „*Nemluv moc nahlas*“. To byl prvopočátek velkého trendu, který je oblíben dodnes. Návrhy se přebíraly z dětských komixů. Nejoblíbenější byly motivy od Walta Disneyho.⁷² Ve dvacátých letech 20. století byla většina strojově vyrobeného zboží určena pro střední třídu. Ručně se vyráběly například dětské župany. Šicí stroje se stávaly být čím dál tím více populární, i když pořídit si je domů bylo nákladné.

Dále došlo k rozmachu domácího šití podle papírových předloh z módních časopisů. V obchodech se dal nakoupit potřebný materiál ke zhotovení šatů. V dámských módních časopisech nechyběly návody, jak se o prádlo starat, aby vypadalo dobře, jak je spravovat, jak je prát co nejšetněji.⁷³

Rodiny, které chtěly ušetřit, si mohly koupit *nehotové šaty*. Šaty nebyly sešité po stranách, švy byly pouze naznačeny a sešily podle toho jakou velikost potřebovalo dítě. Střih těchto šatů byl volný, takže se mohl povolovat nebo ještě přešít podle potřeb dítěte.⁷⁴

I když ve dvacátých letech 20. století se střihy i výroba dětského oděvu dost změnila oproti konci 19. století, počet potřebných částí zůstal stejný. Flanelový spodní oděv a plátěný povijan se začaly považovat za nezbytně nutné do každé výbavy. Už se upouštělo od dlouhých šatů. Začala se pořizovat sada oblečení, a to hned dvojí: jedna do šestinedělí a další do jednoho roku života dítěte.⁷⁵ Celkově se dbalo o to, aby se nespotebovalo zbytečně mnoho látky, aby šaty nebyly příliš zdobené, ale aby vyhovovaly potřebám dítěte a byly praktické.

V polovině 19. století se většina peněz dávala na šaty a na jejich zdobení. Na počátku 20. století se pozornost přesunula na dítě. Dbalo se i o to, aby přes pleny měly spodní kalhoty, hlavně pokud se batolata učila chodit. Děti zejména na venkově stále nosily pouze košilky, které nebyly vhodné. Batolata měla holá záda a nožky, což vedlo k prochladnutí, obzvlášť když se děti často nepřevinovaly a byly ve vlhku. V létě se děti nechávaly volně rozbalené na podložce.

V 80. letech 19. století se *Škola ženských prací ručních*, redigovaný Annou Srbovou – Lužickou v kapitole⁷⁶ „O dětském prádle“ se dozvídáme, že

⁷² C. Rose, *Children's Clothes*, s. 54.

⁷³ *Dětské mody*, 1900, č. 1, s. 4.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ *Příručka Mileny*, č. 7, 1932, s. 2.

⁷⁶ *Škola ženských prací ručních*, Praha 1880.

obyčejně nechybělo v dětské výbavě: *plén, zavináč, povlaky na peřinky, košilky, kabátky, karkulky, slintáčky, osušovák*. *Kabátky a karkulky nejlépe pletené, háčkové nebo tkané, že lépe přiléhají k tělu.*⁷⁷ Kabátek se vzadu zavazoval kalounem. Pro první období dítěte se ze zdravotních důvodů doporučovaly karkulky šité z tenké jemné bavlněné látky, na léto a na zimu z barchentu. Slintáčky se také pletly nebo háčkovaly, ale šité byly praktičtější, a tím i oblíbenější. Šily se nejvíce ze vzorkovaného barchentu. Čím méně švů, tím lépe. Pléna tedy plena byla čtvercového střihu z měkkého plátna, zavináč - zavinovací širší plena, ovinula a držela pleny na dětském tělíčku. Většinou se překládala, aby vytvořila trojúhelníkový tvar, který pomocí cípů dobře převinul dítě a částečně tak zpevnil i záda. Osušováček nebo osušovák bylo malé plátěné prostěradlo, do kterého se zabalilo dítě po koupeli. Povlaky na peřinky byly dvojí, do kolébky a na zavinovačky.⁷⁸

Zavinovačka měla také tvar čtverce. Šila se z damašku nebo plátna. Zdobila se výšivkami a krajkami. Zde se matky nejvíce řídily módou. Časopisy přinášely množství návrhů a popisů, jak ozdobit dětské prádlo. Dětská košilka, která byla vzadu otevřená se také šila z plátna, ale nejlépe opraného kvůli měkkosti. Dále nechyběla košilka pro roční dítě a dětský kabátek.⁷⁹

Z tohoto výčtu usuzujeme, že v základní výbavě chyběly kalhotky nebo část oděvu, která by zakrývala nohy, i když dítě bylo zabalené v zavinovačce, mohlo prochladnout.

Na počátku 20. století se ve Francii objevil nový typ oblečku „*batolecí overal*.“ Zdál se být tím nejvhodnějším oblečkem. A z jakého důvodu? Měl dlouhé rukávy, u krku nebyl příliš stažený, byl teplý a dostatečně vzdušný a nožky byly schované. Tento oděv si získal oblibu téměř všude. Například v Anglii přišel ve známost v roce 1918 a u nás se v časopisech s dětskou módou také poprvé objevil ve 20. letech. Dá se říci, že po drobných úpravách takový overal nechybí v kojenecké a batolecí výbavě dodnes.

Overall měl i svou letní variantu,⁸⁰ s dlouhými rukávy, ale krátkými nohavicemi. Přední díl se šněroval a zadní díl se odepínal. A to bylo velké ulehčení pro matku při přebalování. Byl vyroben z jednoduché látky, která se

⁷⁷ Tamtéž, s. 24.

⁷⁸ Tamtéž, s. 25.

⁷⁹ Tamtéž.

dobře prala, a také byla šetrná k dětské pokožce. Střih byl sice volný, ale ke zhotovení se nespotřebovalo mnoho látky. Tedy další výhoda, jak pro dítě, tak pro matku, protože dítě samo o sobě něco vážilo, a pokud byl oděv vyroben z těžké látky a ještě v nadměrném množství, bylo dítě dost těžké.

Tento oděv se dá považovat za nejvhodnější a nejpraktičtější. Stal se natolik populární, že se začal vyrábět nejen pro kojence a batolata, ale i pro děti, až do věku pěti let. Tyto overaly vděčily za svou popularitu americkým vlivům a masové produkci.⁸¹ V módních časopisech jsou zobrazeny další praktické modely pro chlapce a děvčátka včetně bot a dalších doplňků.

Během 20. let rostla tendence rozlišovat dětské prádlo podle pohlaví dítěte v čím dál mladším věku, prakticky již od narození. Jedním ze způsobů, jak rozlišit pohlaví byla barva. Trend oblékat děvčátka do růžové a chlapce do modré vznikl ve 30 letech. Sice se jednalo pouze o barvu, ale ještě v roce 1921 se doporučovaly barvy obrácené.⁸² Prádlo se lišilo barvou, ale také celkovým střihem. Chlapecký oblek byl jednodušší, méně zdobený.

Ve 20. letech se začal hojně využívat dětský kočárek. Začaly jej používat všechny vrstvy obyvatel, které si ho mohly dovolit. Do podvědomí se totiž dostal názor, že by dítě mělo být několik hodin na čerstvém vzduchu.

Dětský kočárek je předmětem velmi mladým. Sám o sobě je užitečným vynálezem i výmluvným pramenem k dějinám dětství. Nabízí výpověď o vztahu společnosti k batoleti, o dobových technických možnostech, momentálním vztahu k hygieně, o estetickém citění, panující módě či postavení rodičů. Nezbytnost kojence na čerstvém vzduchu došla všeobecného uznání až na přelomu 19. a 20. století. Pokud bylo nutné nechodícího potomka z jakéhokoli důvodu ven, nosily ho matky či chůvy v náručí, v nůši nebo v nejrůznějších úvazech. Popis dětského vycházkového vaku se dochoval například u Renáty Tyršové. Vatovaný dlouhý plášť bez rukávů *tragemantel*, v němž se nemluvňata nosila na procházku, a který se navlékal na peřinku, byl v oblibě ještě na konci století.

Skutečně první přepravní vozítko nechala pro svou prvorozenou dceru zhotovit Pavlína ze Swarzenbergu. Počátky řemeslné výroby vozítek speciálně pro děti předpokládáme v první polovině 19. století. Ve druhé polovině však začalo

⁸⁰ Viz příloha č. 27.

⁸¹ Overaly vyráběla americká firma Sears Roebuck od roku 1910.

⁸² C. Rose, *Children's Clothes*, s. 65.

dětských kočárků přibývat. Dokladem uvedeného tvrzení je článek s titulem *Každodenní otravování dítěte!* Uveřejněný v roce 1877 v Ženských listech. Neznámý autor či autorka varuje před zdravotními problémy způsobenými dlouhodobým pobytem dětí v tak oblíbených dětských kočárkách pletených a na způsob koše bíle natřených, pokrytých střechou z bělavé nebo šedé tzv. americké kůže. Použitá barva totiž obsahovala olovo. Považujme uvedené varování za doklad skutečnosti, že dětské kočárky patřily v roce 1877 v Čechách k běžné výbavě dítěte, alespoň v prostředí středních a horních vrstev.⁸³

Jak ovlivnilo používání kočárků dětskou módu? Vycházíme-li z předpokladu, že dítě bylo téměř celé zakryté, pozornost se tedy přesunula na to, co bylo vidět, na hlavičku a na doplňky, které z pod peřinky vykukovaly. Jedná se tedy o úplný opak situace než byla na konci 19. století, kdy se dekorace a zdobení vyjímala na spodní části dlouhých šatů. Proto se šily oblečky, které měly krátké kabátky a k tomu většinou ve stejné barvě čepice a rukavice. Pod kabátkem se nosil bavlněný nebo pletený overal anebo punčochy.⁸⁴ Pro batolata, která se učila chodit, se používaly kamaše s návleky na chodidla, které se připínaly na knoflíky nebo se zavazovaly na tkaničky.

Válečná léta také ovlivnila dětskou módou. Vše bylo na příděl včetně oblečení. Ke zhotovení oděvů se používalo téměř vše, co se použít dalo. Šikovné matky si poradily a tak začaly šít dětský oblek z materiálu, ze kterého se šil padák. Dokonce i střihy byly ovlivněny válkou. Tento nový oblek by potěšil i samotného Johna Locka. Tak volný, prodyšný a praktický oděv. Přesto se do něj děti oblékaly tak nerady. Sirénový overal svým tvarem připomínal spíše spací pytel s kapucou. Své popularitě vděčí bohužel smutné okolnosti. Během nočních náletů se v něm dítě lehce přeneslo do krytu a nebylo mu chladno. Říkalo se mu „sirénový obleček“.⁸⁵ Tento oděv byl oblíben nejen u starších dětí, ale i u dospělých. Nesmělo se ničím plýtvat. Vycházely tzv. restriky,⁸⁶ ve kterých byly předem stanovené míry, jak má který oděv být dlouhý, kolik se smí použít látky a podobně.

⁸³ Zdena Lenderová, Od „tragmantlu“ ke kočárku, in: Jiránek – Kubeš (edd.), Dětství, s. 107 – 115.

⁸⁴ C. Rose, Children's Clothes, s. 65.

⁸⁵ Pracovní oděv ze silné vlněné tkaniny, vpředu na zip. Viz příloha č. 39.

⁸⁶ C. Rose, Children's Clothes, s. 66.

Pro srovnání: ženy dostávaly na své oblečení 66 kuponů, děti 40 kuponů. Za kupony mohly pro své děti pořídit oblečení: za 2 kupony spodní prádlo, za 1 kupon plenu nebo soupravu do kočárku za 2 kupony.⁸⁷ A z dalšího omezení je zajímavé, že dětský oděv mohl mít knoflíky nebo výšivku, ale nesměl mít obojí a nesměl být delší než 61 cm.

Na děti se pletlo. Svetříky, kabátky, pletené kamaše, čepice, rukavice, šály a bačkůrky. Začalo plést během první světové války. Ženské domácí příručky jsou doslova přeplněny různými druhy vzorů, druhy vln a návody, jak se naučit plést. U nás vycházely například *Příručka Evy* či *Ruční práce Mileny*, kde bylo několik čísel věnováno pouze dětské pletené módě.⁸⁸

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ *Ruční práce Mileny*, „Dětem na zimu“, Praha 1932.

6. Změny ve vývoji dívčího oblečení

V duchu jasně vymezených genderových konstruktů měla k dívčímu oděvu společnost evidentně konzervativnější přístup. Výchova dívek cílená k manželství a mateřství, podporovala klidné hry, pracovitost a pečlivost.

Jak materiál, tak střih se od počátku 19. století mírně změnily: tvar byl méně tubicový, sukně s volány byly širší a pas se stále zužoval. Relativně extravagantní používání tkanin bylo vyrovnáno vkusným výběrem luxusních materiálů.

Jemný mušelín byl nahrazen novým tylem a světlou hedvábnou krajkou. Potištěná bavlna byla stále módní pro denní nošení. Jasnějšího efektu bylo dosaženo štědrým využíváním výšivek na dvojitých límcích pelerín, límců, manžet a čepců s volány pro nošení doma. Tyto doplňky se bohužel nedochovaly v dětských velikostech. Pravděpodobně byly moc drahé a snadno se špinily, proto je děti nenosily.⁸⁹

Dívčí bílé šaty ve 20. a 30. letech byly používány pouze jako nejlepší oblečení. Byly vyrobeny z jemného batistu zdobeného ručními výšivkami a vkládanými krajkami, byly ve stylu dámských večerních šatů s nízkým výstřihem, krátkými a módně střiženými rukávky a dlouhou sukní.⁹⁰ Móda barevného hedvábného spodního prádla a spodniček, které zvýrazňovalo průsvitnost mušelínu nebo tylu, vymizela ve 20. letech a poté se opět vrátila v letech 70.⁹¹

Tyto šaty se nosily s několika hustě nabíranými spodničkami a podvlíkačkami, někdy připevněnými ke šněrovačce, košílkou a s různými formami podprsenek. Podprsenky znovu získaly význam v dívčí výchově, s tím jak se zmenšoval nebo zvětšoval živůtek. U ramíkových šatů, se ramínka táhla přes horní část paže. To prý zajišťovalo způsobné dámské chování, protože to dívkám bránilo zvedat ruce.⁹² Méně formální byly většinou vyrobeny z potištěné bavlny nebo směsí bavlny o různých hmotnostech. Těžší tkaniny, jako třeba vlna nebo samet se používaly v zimě, ale víme o tom pouze z písemných záznamů, zřejmě se považovaly za druhořadé a nemoderní.

⁸⁹ P. Cunningham, *Children's Costume*, s. 45.

⁹⁰ Viz příloha č. 8.

⁹¹ Dětské mody, č.4, s. 1.

⁹² C. Rose, *Children's Clothes*, s. 66.

Aby děvčatům bylo v zimě teplo, nosila vlněné kabátky, které byly moderní od 90. let 18. stol., a to buď v barvě šatů nebo v kontrastní barvě. Malé trojhranné šátky v této době nosily jen chudší dívky. Módními alternativami byly trojúhelníková pelerína s rukávy bez nich nebo „*pelisse*“. Pelisse byly původně kabátky z tmavého barveného hedvábí, střižené jako šaty, ale vpředu s otvíráním, někdy podšité jehněčí vlnou pro zahřátí. Byly prostřižené jen ke kolenům a nosily se s kloboučkem a mušelínovými doplňky. Ve 30. letech se pelisse⁹³ šily i z lehké bavlny na léto a byly tak propracované, že se jen těžko daly rozlišit od šatů. Okraje a otvory kapes byly obroubeny úzkou bílou výšivkou se stehováním a s knoflíky zakrytými mašlemi. K šatům se hodila šála. *Tento kus oděvu je součástí sady, která byla pravděpodobně vyrobena pro dívku, kterou posílali do školy, protože všechny části jsou označeny jejím jménem a datem. Pokud je to tak, děvčeti bylo asi 8 let. Jako důkaz toho, že Henriette už považují za „dospělou“, obsahuje sada několik vyztužených, trojúhelníkových podprsenek s ramínky.*⁹⁴

V polovině 40. let se nosily těsné korzety, dlouhé úzké rukávy a dlouhé sukně až ke kotníkům.⁹⁵ Dojem těžkého oblečení byl ještě zvýrazněn změnou v módních materiálech. Vlna s příměsí se poprvé stala módní sama o sobě a nejen jako ústupek chladnému počasí. Bylo to také díky tomu, že došlo ke zdokonalení barvířské technologie. Ty umožňovaly potisknout vlnu komplikovanými károvými vzory v jasně modré a fialové barvě, která se do té doby používala jen pro plátno, hedvábí a bavlnu.⁹⁶

Vlna se také hodně používala k výrobě dívčího spodního prádla v podobě flanelových vest, košilek, spodniček a dlouhých vlněných punčoch. Mělo se zato, že flanelové spodničky jsou obzvláště zdravé a často se nosily pod širokými sukněmi v 50. a 60. letech. Na bavlněném spodním prádle se obvykle nosilo ještě vlněné, a proto bylo často dívčí oblečení těžké a těsné.

⁹³ Malá bavlněná pelisse s růžovými větvičkami, která je nyní v Bethnal Green Museum, byla vyrobena pro holčičku jménem Henritte Byron v roce 1840. Viz příloha č. 9.

⁹⁴ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 70.

⁹⁵ E. Uchalová, *Česká móda, Od valčíku po tango*, Praha 1997.

⁹⁶ Tamtéž.

Materiál, nejvíce spojený s Británií poloviny 19. století, byl tartan.⁹⁷ Káry byly na širokých sukních a šikmo střižených šněrovačkách dobře vidět. Tartan nosila i nejstarší dcera královny Viktorie.

Strnulost a těsnost dívčího oblečení v polovině 19. století byla zvýšena lemováním šněrovačky silným kalikem s kosticemi, vkládanými do švu.⁹⁸ Díky těmto výplním se daly šaty nosit déle a zůstávaly čistší. Výplně se mohly vyměňovat, když se čistily nebo přešívaly. Šaty se ale dávaly čistit velmi zřídka, hodně materiálů bylo zcela nepratelných.⁹⁹

Chudé děti, které pracovaly v zemědělství nebo v pouličním obchodě, nejvíce potřebovaly teplé oblečení, a to se jim vůbec nedostávalo. Často jediným kusem oděvu byl vlněný šátek, prošíváné spodní šaty, kabátek přešitý z kabátu dospělého nebo obnošené šatstvo po dětech, které žily ve městech a měly se o trochu lépe.¹⁰⁰

Kvůli nedostatečnému množství šatstva či nevhodnému oblečení se děvčata nemohla ucházet o zaměstnání, o kterých se vědělo, že zaměstnavatel dbá na to, aby děvčata vypadala slušně. Například jako služebnou do domácnosti nebo do obchodu by nedbale oblečené děvče nevzali. Také se předpokládalo, že děvčata, která byla zaměstnána v obchodě s oděvy, musela nosit oblečení z toho daného obchodu, byť si to nemohla z nuzného platu dovolit.¹⁰¹ Děvčata, která šla do služby si zpravidla brala oblečení na celý rok. Řešením nejen pro tato děvčata byla charita, která poskytovala obnošené oblečení. Jiným řešením bylo, že se děvčata mohla ucházet o práci u méně náročného zaměstnavatele.¹⁰²

Od 40. do 60. let zůstávaly střihy šatů shodné jen materiály se měnily. Nosily se šněrovačky, které byly k živůtkům přichyceny rukávy. U malých děvčat délka sukně sahala na kolena. Pod sukní jim obvykle byly vidět plátěné

⁹⁷ Tartan, toto označení původně pocházelo z Británie. Barvy této látky měly připomínat romantickou krajinu. Tartan lze vidět na akvarelu od malířky Maraa Ellen Best, která v roce 1845 namalovala své tři děti, viz příloha č. 10. Jako Angličanka žijící v Německu jí materiál pravděpodobně připomínal její domov.

⁹⁸ Viz příloha č. 24.

⁹⁹ Některé druhy látek, například potištěná bavlna, mohla změnit barvu pokud se neprala opatrně. V Anglii v první polovině 19. století vycházel časopis Cassel's, který přinášel návody, jak prát tkaniny. Problém s praním byl také jedním z faktorů, který zapříčinil odvrát od používání vlněného materiálu.

¹⁰⁰ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 85.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 91.

¹⁰² Tamtéž, s. 86.

spodničky s výšivkou. Sukně byly širší a širší.¹⁰³ Starší dívky nosily krinolíny se sukněmi ke kotníkům. Byly módní nikoli však praktické.

V 60. letech se kladl důraz zejména na střih šatů, ale stále se jednalo o zmenšeninu šatů pro dospělé upravené pro děti. Dalším módním trendem byly šaty, které se nazývaly garibaldi.¹⁰⁴ Tyto garibaldi se nosily se sukní a kabátkem. Z dobových pramenů se dozvídáme, že tento oděv měla ve velké oblibě i princezna Alexandra. .

Mušelínové garibaldi se nosily se sukní a kabátkem. Tato část oděvu se nejvíce nosila v létě, nejlépe u moře. Někdy se připínal límec i rukávy. Blůza se nosila se šatovou sukní. Komplet byl v oblibě nejvíce v 60. letech. Dá se říci, že móda v 60. letech budila dojem vrstveného efektu. Přes dlouhé sukně se nosily kratší sukně nebo tuniky.

Poté přišel do módy jednoduchý mušelín s hedvábnými stuhami. V 60. letech se začala používat syntetická barviva. Nejvíce se barvil samet a hedvábí. Sametové či hedvábné šaty těžkým dojmem, oproti tomu šaty ušité z mušelínu působily lehčím dojmem.¹⁰⁵

Většina dětského oblečení se šila doma nebo v malých krejčovstvích. V 60. letech se masově vyráběly jen šaty pro zvláštní příležitosti, například školní uniformy či šaty pro smuteční obřady. Šicí stroje se sice začaly používat, ale jen ke zhotovování jednodušších částí oděvu například rukávů a lemů.

V roce 1863 byly v New Yorku publikovány první komerční střihy šatů, ale ceny byly mimo dosah domácích krejčích. Ručně vyrobené střihy se daly koupit v krejčovstvích a na trzích, ale jednalo se o dost drahou záležitost. Také se Střihy se mezi krejčími obkreslovaly. Střihy vycházely v dámských časopisech na průhledném plátně a byly většinou určené pro profesionální krejčí nebo pro šikovné hospodyně¹⁰⁶

Šít šaty podomácku zabralo množství času a byla k tomu potřeba šikovnost a zručnost dívek, ale i tak to bylo populární a oblíbené. Někdy se dá hovořit až o posedlosti krejčích, ve vymýšlení střihů a doplňků.

¹⁰³ Například časopis Cassel's doporučoval pro osmiletá děvčátka sukně široké 94 cm.

¹⁰⁴ Garibaldi by se dala přirovnat ke skládané blůze s lemem. Střih byl převzat z venkovského kroje a ten byl zhotoven podle vzoru uniformy z Garibaldiho armády.

¹⁰⁵ P. Cunington, Children's Costume, s. 45.

¹⁰⁶ Vycházely i v Dětských modách, Dětské šatně nebo Dětském šatstvu.

Umět šít šaty mělo opodstatnělý význam ve výchově děvčat. Také jim to umožnilo sehnat práci a zároveň je to naučilo šetrnosti, spořádanosti, celkové zručnosti. Ženy, které neměly trpělivost, ale měly peníze, si většinou pořídily služebné. Mladá děvčata se mohla naučit šít v šicích kroužcích při kostelech, kde přešívala obnošené šatstvo, ale zároveň pomáhala ošatit sebe a své sourozence nebo oblékala děti z nejchudších rodin, které byly na ošacení z charitativní výroby závislé.¹⁰⁷

Ženská móda v 70. a 80. letech byla skvostná, ale ze zdravotního a praktického hlediska byla velmi nevhodná. Dá se o ní říci, že dusila, a co je ještě horší, že stejně tak, jak se v šatech tísnily matky, se stejným způsobem tísnily i jejich dcery. Dětské a dívčí šaty byly jednoduché, vertikální linie byla zvýrazněna od pasu dolů vloženým dílcem. Vše záleželo na vkusu a na tom, co bylo módní. Podle dobových časopisů byly nejmódnější právě ty šaty, které byly nejméně vhodné.

Takzvaní reformátoři šatů, poučení o zdravém tělesném vývoji od 80. let, bojovali a požadovali vhodnější dětský oděv, který by splňoval všechny požadavky dítěte, ale také aby se reformní oděv dostal do povědomí všech matek a do škol.¹⁰⁸

Reformní oděv měl být zhotoven z menšího množství látky, kvůli praktičnosti, neměl spoutávat. U dívčích šatů měl být volnější v pase a přes hrudník. Dále měl zahrnovat rozumné střídme střižené spodní prádlo, a tím nahradit vrstvené spodničky.¹⁰⁹

V 80. letech byly stále nové názory překonávány módními trendy, a tak se pasy dále stahovaly. Přední část šatů se neobešla bez volánků, krajek a stuh. Takhle vypadaly šaty na obálkách módních časopisů.¹¹⁰ Pro běžné neformální nošení a pro volný čas, se upřednostňovaly halenky, kazajky, volné blůzy střižené podle vzoru venkovského oděvu, který umožňoval více pohybu.¹¹¹

¹⁰⁷ Dokonce vycházely katalogy, které se daly objednat poštou, přímo se týkaly oděvů pro chudé. Díky těmto katalogům a návodům byly děti v čistém a teplém oblečení. Často se sice stávalo, že velikosti oděvu neodpovídaly velikosti dítěte, a to v případech, kdy zásilka došla se zpožděním a dítě mezitím vyrostlo, ale i tak byly ty nejchudší matky šťastné, že jejich děti mohou být v čistém a teplém oblečení. Tyto katalogy vycházely v Anglii až do roku 1917.

¹⁰⁸ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 116.

¹⁰⁹ A. Bayerová, *Žena lékařkou*, s. 530.

¹¹⁰ *Dětské mody*, 1901, č. 2, s. 1.

¹¹¹ Tamtéž.

Koncem 80. let byla zaměřena pozornost na zadní partie dámských šatů. Na trubicovité spodniče se nosila úzká sukně vzadu s *honzíkem*. Tentokrát nebyl tvořen drátěnou konstrukcí jak tomu bylo v 70. letech, ale tvořilo jej nakasání velkého množství látky přes sukni. Dětská varianta honzíka byla obdobná jen sukně byly kratší, obvykle ke kolenům. Tento model nosila děvčátka již od 4 let.¹¹²

Od 80. let 19. století dochází k rozšíření informací o módě, dětském oděvu a o střizích díky módním časopisům. Dokonce bylo možné si napsat o zaslání dětských střihů. Ty byly buď na papíře nebo na průhledném plátně.

Šaty pro nejmenší se lišily méně složitým střihem. Dá se hovořit o volném střihu s krátkým blůzovitým živůtkem, nízkým pasem a krátkou sukénkou.¹¹³ Látka, ze které byly vyrobeny dětské šaty, většinou nebyla tak drahá a propracovaná, jako ta, která se používala na dámské šaty. Ale i tak se spotřebovalo velké množství materiálu. Nejčastěji se používala lehká vlna, bavlna na podšívku a krajky na zdobení¹¹⁴.

Na konci 80. let byla dětská móda v Anglii ovlivněna několika faktory, a to díky novému typu škol, North London Collegium pro střední vrstvy. Školní rada kladla velký důraz na fyzický i intelektuální rozvoj žáků. Nejednalo se ještě o uniformu, ale tato škola dbala o to, aby žáci chodili do školy ve volném a jednoduchém oděvu. Některé školy vyžadovaly volný oděv jen na část dne a jiné na celý den. Ale ne každá rodina si takový školní úbor mohla dovolit.¹¹⁵

Dalším faktorem bylo vyšší vzdělání dívek, tedy budoucích matek. Ty měly oblékat své děti podle toho co bylo módní, ale hlavně podle zdravého rozumu.

V českém prostředí o reformním oblečku píše Anna Bayerová: „*Důvtipné čtenářky tu mají vděčné pole k vynálezům a novotám záslužným. Hlavní věc: žádný tlak, dostatečnou ochranu, průdušnost a slušnost. Že mnohé matky považují tělo své jen za prostředek, prováděti bezduché kejkle módy, jest smutné a není pohlaví ženskému ke cti, ale že i děti, jimž svědčí jen poměry urovnané a největší pořádek, v létě od hlavy k patě bývají upjaty, v zimě v kraťounkých punčoškách s nahými koleny zimou se musí teteliti, to jest nesvědomitě a ničím neomluvitelně.*“

¹¹² C. Rose, *Children's Clothes*, s. 116.

¹¹³ Viz příloha č. 19.

¹¹⁴ *Dětské mody*, 1899, č. 3, s. 5.

věru nejhorší pro společnost lidskou je hloupost, obmezenost s pozlátkem elegance. Nejpraktičtější oblek by se skládal z košilky a spodků v celku, s otevíráním po straně, přes to postačí zástěrka s rukávy neb šatečky. Vše by mělo být čisté, vzdušné a měkké.“¹¹⁶

V 80. letech došlo k rozvoji textilního průmyslu, který zpracovával vlnu. Z vlny se šily kabáty, nejvíce oblíbené v 50. letech 19. století. Pletené šaty nebyly příliš oblíbené, ale spodní prádlo vyráběné z vlny se své popularity dočkalo ihned. Vlněné spodní prádlo se nosilo pod těsnými svrchními šaty.

Posledním faktorem bylo přejímání střihů z pánské módy. Někdy se převzala jen část, jindy celý oděv. Velkou oblibu u dívek zaznamenal námořnický oblek.¹¹⁷ Některé modely dívčího oblečení doplněné o pevné límce, klobouky či pásky připomínaly sportovní pánskou módu nebo venkovský oděv. Svou popularitu nezapřel ani Norfolk suit (*norfolkský kabát*).¹¹⁸ Jeho dětská varianta byla ozdobená pásky přes zápěstí. Nosil se ve městě, ale pravděpodobně byl určen pro nošení na venkově. Usuzujeme tak podle loveckého střihu.

Koncem 18. století se zdálo, že dětské oblečení je svobodnější a méně formální, ale v polovině 19. století se dívčí oblečení vrátilo opět k napodobování módy dospělých. Do 80. let se nedá hovořit ryze o dětských střizích, například dívčí šaty se lišily jen tím, že byly volnější, kratší a jednodušší než šaty jejich matek.¹¹⁹

V 90. letech se projevovaly dva protikladné trendy. První byl přebírání stylu z pánské módy. Nejprve se pánské střihy nejvíce hodily na sport, později na každodenní nošení. Oděvy pro malá děvčátka a pro dívky se nosily jednoduché. Šaty se skládaly ze sukně saka či blazeru. Oděv určený pro nošení uvnitř bylo jednodušší. Halenky, které se nosily byly podobné těm které nosily paní učitelky.

Další trend nabízela dámská móda. Nabírané široké sukně bohatě zdobené volány a olemované kontrastními barvami. K tomu se nosily blůzy, z lehkých řasených materiálů se spoustou ozdob a výšivek. Oblečení pro děvčata se

¹¹⁵ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 113.

¹¹⁶ A. Bayerová, *Žena*, s. 532.

¹¹⁷ Viz příloha č. 21.

¹¹⁸ Viz příloha č. 17.

¹¹⁹ *Dětské mody*, č.6, 1901, s. 2.

pohybovalo na rozhraní mezi pánskou sportovní a dámskou bohatě zdobenou módou.¹²⁰

Způsob jakým oblékaly matky své dcery odrážel nároky, které na ně byly kladeny. Děvčata, která chodila do školy využívala spíše střihů ze sportovní jednoduché módy. Dbalo se o to, aby oděv byl pohodlný a praktický. Ve většině škol se nosila předepsaná uniforma nebo se slušelo být oblečen tak, jak škola doporučovala, i když na předepsané uniformy některé rodiny neměly finanční prostředky.

Dívčí námořnický oblek pro svou volnost a pohodlnost byl velmi populární. Skládal se z bílé plavčíkové blůzy vyrobené z plátna lemovanou modře. Námořnických dívčích obleků bylo opět mnoho verzí, které nabízely módní časopisy a specializované obchody s dámskou konfekcí.¹²¹ Bílé námořnické blůzy se šily doma nebo v malých krejčovstvích a nosily se do 20. let 20. století. Blůze se sukni v devadesátých letech 19. století mohly konkurovat sedlové šaty. Od sedmdesátých let se staly velmi populárními, protože umožňovaly volný pohyb.

Výchova dívek, cílená k mateřství, podporovala klidné hry, pracovitost, pečlivost, později snahu o zdravý vzrůst. Velmi dlouho zůstávala součástí dívčího oblečení zástěrka, její bílá barva byla symbolem nevinnosti i čistoty současně signalizovala sociální určení „budoucí ženy“: domácnost, kuchyně, péče o rodinu a hospodářství.¹²²

Dívčí oblečení v průběhu celého svého vývoje existovalo v těsné souvislosti s dámským oděvem. Až do konce 18. století urozené dívky na evropském kontinentě nosily hedvábné šaty s těsným živůtkem a velkým výstřihem, se spodní a svrchní sukni včetně panýrů (podložení boků) a krinolíny.¹²³

K radikální proměně ženského šatníku dochází v posledních dvou desetiletích 18. století. Ženy odkládají vycpávané sukne a lékařské kruhy zahajují diskuse o nevýhodách a přednostech dámských korzetů. Tato změna se odráží i na dívčím vzorovém oblečení v časopisech. Oděv tvořil lehký korzet z černého taftu s několika všitými, velmi tenkými pruty rybí kostice, vzadu šněrovaný, pod

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² C. Rose, *Children's Clothes*, s. 117.

kterým byla oblečena košilka s rukávy a s volánky ve výstřihu¹²⁴. Sukně byla ušitá z hladkého bílého mušelínu, podšitá růžovým taftem a podložená bavlněnou nebo plátěnou spodničkou.

Korzet¹²⁵ zůstává zachován, i když k němu mnozí vyjadřují záporné stanovisko: žádné zdravé narozené dítě nepotřebuje šněrovačku k tomu, aby dosáhlo zdravého vzrůstu, naopak vlivem korzetu může dojít k deformaci postavy.¹²⁶

Útrapy spojené s nošením korzetu cituje jakási Anna Ravenal v roce 1875: „*Měla jsem špatnou postavu, tak pro mě korzet představoval doslova mučící nástroj, protože kostice mě tak tlačily do břicha, že mi po nich zůstávaly díry a dolíky.*“¹²⁷

Podobné útrapy jsou spojené s věkem, kdy děvčata dospívala v mladé dámy a kdy se slušelo mít pravý korzet s kosticemi. Přejít ke kovovým nebo kosticovým korzetům byl spojen s bolestivými zkušenostmi. Pro většinu děvčat to bohužel byl otřesný zážitek, obzvláště pro dívky, které žádný korzet nebo šněrovačku pro děvčata nenosily.

Zásadně odmítá šněrovačku Vojtěch Čihař, který se vyjadřuje zcela jednoznačně: „*Šněrovačka místo okrášlení tělo hyzdí, stahuje žebra a vnitřnosti nepřirozeným způsobem dohromady a jest příčinou mnoha nemocí.*“¹²⁸

Teprve na přelomu 19. a 20. století se začaly uplatňovat reformní snahy. Od roku 1910 se již šla celá škála rozumných korzetů, které nebyly drátěné, ale stahovaly se pomocí šňůrek od velikosti batolete až po dospělé. I když se nosily opatrně, byly nehygienické, protože kovové součásti rezivěly.

Způsob oblečení dospělých žen sledovaly dívčí oděvy i v 19. století. Panující móda určovala, zda oblečení tělesnému vývoji děvčátka škodí či nikoliv. Empirový styl se zvýšeným pasem poskytoval dívčímu tělu dostatečnou volnost, móda tenkých vzdušných materiálů však nechránila před prochlazením: lehoučkový lněný či bavlněný batist nezajišťoval dostatek tepla ani pro dospělé ženy, natož pro děti. Pouze pro venkovní nošení byly šaty doplněny plátěnkami či krátkými

¹²³ J. Brožová, Vývoj, s. 9.

¹²⁴ Viz příloha č. 23.

¹²⁵ Viz příloha č. 24.

¹²⁶ Zlaté dno, 1866.

¹²⁷ C. Rose, Children's Clothes, s. 125.

¹²⁸ Zlaté dno, 1866.

kabátky – *špencry*. Móda na krátký čas odvrhla korzet, nutná byla tenká spodnice a v oděvu dívek módní novinka – *spodní kalhotky*.

V této době byl dámský šatník obohacen o nové typy, které získaly oblibu i v dívčím oblečení. Byla to především krátká sukně s halenkou a bolerkem či s volným kabátkem zouave. V Čechách byl tento kabátek – stejně jako halenka – považovaný za slovanský a spojován s vlasteneckými idejemi.

V roce 1908 se objevil jiný druh spodního prádla, který byl pohodlný, aniž by se ztrácela podpora prsů. Nazýval se „liberty bodies,“ pro dívky se šil obvykle v mírách 51 cm přes hrudník a 46 cm v pase. Dále se nosili nové typy prádla, jako kalhotové kombiné, sukněové kombiné a reformní uzavřené kalhoty s rozparky na bocích.

Další módní novinkou byl nový druh šněrovačky vyrobený z pleteného materiálu nebo z bavlny. Celá šněrovačka byla vyztužena pruhem látky z tkaného materiálu. Na tento pruh látky, který zpevňoval celou košilku se připínaly tvrdé gumové knoflíky a na ně se připínaly „suspendors“ pruhy látky, které držely sukýnku. Navlékala se přes hlavu a neměla zapínání. Nosily ji, jak malá děvčátka, tak starší dívky. Není se čemu divit, nestahoval tak dívčí hrudník, byl z praktických a příjemných materiálů. Splňoval účel a zároveň byl módní.¹²⁹

Byl populární i ve 20. a 30. letech i během druhé světové války, kdy byl nedostatek oblečení a kdy si matky musely obstarat vlnu neb materiál nebo hledat alternativy, jak ušít takovou šněrovačku. Látka se musela zesílit tkanicemi. Po válce popularita šněrovačky upadala a v roce 1974 se přestala nosit úplně.

Do roku 1910 pokračovalo dívčí oblečení v liniích 90. let se změnami jen v detailech, v lemování nebo zdobení. Po roce 1908 došlo k velké změně ve vzhledu ženské módy. Sukně se zúžily a zkrátily na kotníky. Linie pasu byla pozvednuta a zdůrazňovala tak zdobení blůzy. V extrémních případech byly sukně tak úzké, že musely mít na straně rozparek, aby se v nich dalo chodit. Tento trend se v žádném případě nemohl sloučit s dívčím stylem. Úzké sukně by nedovolovaly žádný pohyb. Dívčí šaty sahaly pod nebo na kolena.¹³⁰

Proto došlo k velkému rozdílu v oblékání mladších a starších dívek. Vždy byly patrné rozdíly v odívání tří až čtyřletých děvčátek a mezi mladými dámami. Dříve byly rozdíly jen v délce šatů. Malé dívky měly větší volnost v pase, ale od

¹²⁹ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 118.

¹³⁰ Tamtéž.

osmi let většinou musely napodobovat styl dospělých. Dokonce i když si oblékly jednoduché šaty pro doma nebo pro volný čas, vždy bylo nutné zvýraznit pas, a to buď páskem nebo šerpou, a tím se odlišovaly od malých děvčátek. Tyto šaty se kolem roku 1910 považovaly za staromódní. Pásek nebo šerpa se nosila velmi nízko, což působilo, že šaty měly dlouhou vrchní část a krátkou sukni.¹³¹

Dívčí šaty se od těch dospělých lišily v délce, protože obvykle sahaly dívkám po lýtko. Ve věku dvanácti let už byly dívky považované za mladé dámy, výstřihy u šatů nebyly tak hluboké jako u dospělých dam.

Jedna ze zajímavostí se týká také snah reformátorů oblečení o přesahy ve velikostech dětské konfekce.¹³² Každé děvče dospívalo jinak a každé potřebovalo pro svůj zdravý tělesný vývoj něco jiného. Některé dívky potřebovaly do korzetů výztuhy pro zpevnění hrudníku, dříve než ve dvanácti letech a některé se do patnácti let spokojily s dětskými šaty. Do té doby se dodržovaly míry podle věku. Poté následoval velký skok ve velikostech podle míry v pase. Limit byl 56 cm v pase. Pokud dívka překročila tuto míru, považovala se její postava za dospělou a následovaly útrapy spojené s nošením korzetu. Reforma velikostního systému mělo zohlednit fyzickou dospělost a ne věkovou.¹³³

Zajímavé bylo, že fyzickou vyzrálost dívky mohly ovlivnit vedle genetický předpokladů, i sociální poměry. Jak tomu rozumíme? Tato skutečnost byla dobře patrná v bohatých rodinách, kde společně žily vedle sebe dívky z bohatých rodin a děvčata, která tam sloužila. Tyto náctileté „dívky pro všechno“ byly stejně staré nebo starší než jejich bohatší vrstevnice, ale oproti nim u nich docházelo pomaleji k fyzickému dospívání. Čím se to dá vysvětlit? V úvahu se dají vzít sociální rozdíly, protože dívky, které sloužily, neměly dostatečnou stravu, byly více namáhány, často byly přetěžovány neúměrně k věku, neměly dostatek spánku, odpovídajícího oblečení. Celková duševní a fyzická hygiena u těchto dívek zaostávala stejně jako příchod puberty.

Edith Hall, dívka sloužící v jedné z bohatých rodin na konci 19. století vzpomíná: „Bylo mi tehdy patnáct let a jejich dceři teprve třináct a dosáhla oproti mně již puberty. Mě nebrali ani jako dítě ani jako dospívající dívku.“¹³⁴

¹³¹ Dětské mody, č. 4, 1902, s. 3.

¹³² P. Cunnington, *Children's Costume*, s. 84.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž, s. 86.

Jako novinka se objevilo oblečení pro sport, nejdříve pro bruslení. Je šito podle módních střihů, ale s větší volností a nosí se pod ně volná šněrovačka. Cvičební a koupací úbory se skládaly z volných přepásaných šatů, pod které se podvlékají široké kalhoty ke kolenům.¹³⁵

Problém, jak oblékat své dospívající dcery řešila většina matek po svém, ale nejvíce z nich se přiklánělo ke cvičebnímu oblečku pro školačky. Jednalo se o oděv určený pro gymnastiku. Gymnastika byla téměř jediným sportem povoleným děvčatům na konci 19. století. Ostatní sporty se neslučovaly se zdravým fyzickým vývojem děvčat. Užívání těchto cvičebních úborů se osvědčilo. Do 20. let 20. století se stalo standardním oblečením na většině škol. Šaty měly hranatý sedlový výstřih, vpředu a vzadu byly skládané a v pase volně převázané nebo lehce stažené páskem či šátkem.

Pod nimi se nosila bílá blůza s otevřeným límcem, chlapci s vázankou. Nejdůležitější částí takového sportovního oděvu byly punčochy, protože byly elastické a zpevňovaly kolena a zakrývaly část nohou, která by jinak byla holá. O cvičební obuvi se dá říci, že měla být dostatečně měkká a pohodlná a hlavně odpovídat velikosti nohou dívek. Délka sukně záležela na momentální módě.

Tento cvičební úbor neměly v oblibě jen matky a jejich dcery, ale pochvalovaly si je i učitelé a reformátoři módy. Učitelé pro jejich uniformitu a reformátoři kvůli faktu, že snad budou dívky, alespoň větší část dne v něčem pohodlném. Konečně přišly do módy prostřednictvím škol neškrťací linie. Ale byl tu jeden podstatný problém. Ne všichni rodiče si takový sportovní oděv mohli dovolit.

Pro rodiče z dělnických rodin, kdy se dcera dostala na takovou školu, byla otázka, jestli si rodiče vůbec mohou dovolit dceru na škole vydržovat. Souviselo to i s uniformou a dalším nezbytným oblečením, které potřebovaly dívky, pokud šly na internát. Oblečené musely být slušné a podle předpisů. Zápisné do školy byl takový problém, že rodina musela vzdělání své dcery obětovat. Někdy se snažily své dcery vybavit jen tím základním, ale poté docházelo k trapným situacím, ve kterých se děvčata styděla, že nemají potřebný oděv, svrchník, plášť do deště nebo jiné doplňky.

¹³⁵ Dětské mody, č. 4, s. 2.

Na tuto trapnou situaci vzpomíná žákyně *Mont Mandi*: „*Strašně pršelo, byla jsem celá promočená a učitelka mi dala do ruky něco pečeného k jídlu a ptala se, proč nemám plášť. Odpověď byla jednoduchá. Žádný jsem neměla, ale to jsem říct nemohla.*“¹³⁶ Některé matky se vyhýbaly opatřením a snažily se uniformu napodobit a ušít doma, ale to jim většinou nepomohlo.

V polovině 20. let 20. století prošlo dámské oblečení úplnou proměnou. Během války se upustilo od úzkých sukní až po kotníky a začaly se nosit mnohem praktičtější sukně v délce pod kolena. Byly od pasu dolů rozšířené a pohodlné. Na ženskosti to neubíralo, pas byl nízko a k tomu ještě ženy poodhalovaly část svých lýtek. Pas se dostal ještě níž až na boky, sukně se zvedaly výše a po roce 1925 se sukně dostaly až ke kolenům. Šaty se nosily kratší a vyráběly se z jednoduchých materiálů.

Ve 20. a 30. letech došlo k rozvoji domácí výroby šatů. Téměř každá trochu zručná matka si je uměla ušít sama. Dalším důvodem byl také rozmach šicích strojů. Šicí stroje se daly pořídit na splátkový prodej. Dokonce některé šetrné nevěsty, pokud si mohly vybrat mezi snubním prstenem a šicím strojem, raději zvolily šicí stroj. Poválečným trendem bylo, že se zaměstnávalo méně služebných, tak se každá paní domu musela naučit šít šaty sama.¹³⁷

Novinkou pařížských módních přehlídek na podzim 1929 byly dlouhé sukně. K jejich autorství se hlásí hned několik módních tvůrců – v prosincovém čísle *Evy* roku 1930 Jean Patou, o několik týdnů později i Jean Philippe Worth, který zdůvodňuje obrat k dlouhým sukním povědomou touhou žen po návratu k ženskosti a eleganci. Předcházející módu krátkých sukní a krátkých vlasů připisuje vlivu války, na kterou ženy po deseti letech již konečně chtějí zapomenout.¹³⁸

Dlouhé sukně byly nejnápadnějším znakem nové módy, ale její formální a elegantní charakter se projevil již v bohatém rozlišení typů oděvů, určených pro různé účely a denní dobu. Společensky se angažující dáma musí mít oblek dopolední, odpolední, malý a velký večerní, oděv pro ulici, do deště a různé sportovní oblečení. Denní šaty jsou ze silnějších vlněných látek, doplněné barevnými doplňky, a nosí se do kavárny, do biografu, do restaurace,

¹³⁶ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 119.

¹³⁷ Tamtéž, s. 120.

¹³⁸ E. Uchalová, *Česká móda*, s.12.

k návštěvám. Odpolední šaty jsou velmi důležitou součástí garderoby. Oblékají se do odpolední společnosti, na čaje, k návštěvám a k přijímání hostů doma. Šijí se z jemných látek vlněných nebo hedvábných, přes ně se nosí plášť s koženou nebo kožešinový kabátek.¹³⁹ U večerního oblečení móda rozlišuje velmi přesně malé a velké večerní příležitosti. Velké večerní toalety s dekolty a bez rukávů, dlouhé na zem nebo i s vlečkou, jsou vyhrazeny plesům, premiérám v divadle a recepcím. Musí být doplněny večerním pláštěm, pláštěnkou či kabátkem. Pro všechny ostatní příležitosti jako divadla, koncerty, večerní společnosti a zábavy jsou určeny malé večerní šaty. Jsou delší než šaty odpolední, mohou být až ke kotníkům, mají vždycky rukávy a malý výstřih. Přes ně bylo dovoleno nosit denní plášť s příslušným kloboukem.

Módu ve 30. letech ovlivnily i politické události. Krach na burze v roce 1929 zapříčinil, že zámožnější rodiny byly opatrnější na své peníze, proto se mnoho pomocných sil v domácnostech propouštělo ze služby. Propadem ekonomiky se řada chudších rodin ocitla na hranici přežití. V těchto rodinách se oblečení pro děti téměř nekupovalo, spíše pomohla charita nebo nějaké ji dobročinné organizace. Prádlo bylo obnošené a opotřebované, ale ošacení v době největší nouze bylo druhotné, když rodiny často neměly, co jíst.

Proto se v průběhu 30. let ozývá nabádání ke střídmosti v oblékání. V době hospodářské krize byla střídmost ekonomickou nutností a v zámožných vrstvách společnosti módou. Módní referentky nabádají k uvážlivému přístupu při pořizování oděvu: „*Večerní oblek musí být dokonalý nebo vůbec žádný. Dokonalý stojí moc a špatný je horší než nic. Ať je dokonalý nebo špatný, je dnes zbytečným přepychem. Tak si to ještě rozmyslete!*“¹⁴⁰ .Navíc v Čechách stále platil rezervovaný postoj k dekorativnímu stylu oblékání a samoúčelným módním proměnám, jak v módě pro dospělé, tak pro děti, který se vžil ve dvacátých letech.

Pro dítě bylo nezbytností pohodlí a dostatečná ochrana před chladem. V ČSR vůbec byl vždy oceňován anglický styl odívání, který je praktický, elegantní a nepodléhá rychlým změnám.

Ve 30. letech 20. století se volný pas posouval nahoru a ženy a dívky se opět pyšnily vosími pasy. Sukně i šaty sahaly ke kotníkům, ale postupně se poodhalovaly lýtky. Šněrovačky sahaly až k bokům. Ale nejmódnější se zdály být

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

šaty, které byly ušity z dvojité prostřižených dílů a ty podtrhávaly dívčí štíhlé tělo. Sice by se dalo říct, že tento efekt štíhlé siluety už tu byl na počátku století díky úzkým liniím sukní, ale pro děvčata tak úzké sukně nebyly vůbec vhodné. Řešením bylo rozdělení stylů šatů podle věkových kategorií. Malá děvčátka oblékala sedlové šaty, ve kterých se cítila pohodlně. O něco starší děvčata nosila šaty již podobné dámským střihům, ale v délce na kolena. Náctileté dívky nosily střihy šatů stejné jako jejich matky. Někdy přeci jen ještě upravený střih pro dívčí potřeby.

Jednoduché střihy dvacátých i zobecnění šicích strojů přispěly k rozšíření domácí výroby dívčích šatů, i v dobře situovaných rodinách matky na děti šily.¹⁴¹ Přesněji: šily na dcery a malé syny. Kalhoty a další oděvní součásti, které oblékal chlapec starší čtyř až pěti let, byly většinou svěřeny krejčímu. Přesto je možné od počátku století sledovat velký rozvoj dětské konfekce. Součástí dětského šatníku se staly také ručně pletené či háčkované svetry, pulovry, prádlo, šaty, kamaše a pestrá paleta módních doplňků.

Ve třicátých letech ovlivnilo dětskou módu hned několik „malých hvězd.“ Jednou z nich byla americká dětská hvězda *Cheryl Temple*, která se stala populární v roce 1934 ve svých pěti letech, a rázem ovlivnila své vrstevnice po celé Americe. Její dětská tvářička a kudrnaté blond vlásy se prostřednictvím časopisů a biografů dostaly i do Evropy. A jak to tak bývá, co měla na sobě Cheryl, to se rázem stalo trendem. Matky, které rozmazlovaly své dcerky, kupovaly podobné šaty nebo se je doma snažily ušít.¹⁴²

Další, kdo ovlivnil dětskou módu byly princezny Elizabeth, narozená v roce 1926, a Margareth v roce 1930. Stejně jako před téměř sto lety ovlivnil princ Edvard VII., oblečený do námořnického oblečku skoro celou Evropu, tak i princezny, díky přízni novinářů, inspirovaly trendy v dětské módě. Byly foceny na společenských akcích, při hrách ve svém volném čase, ve škole. Vždy se pozorně sledovalo, co mají při jaké příležitosti na sobě a pro módní návrháře to byla opět výborná reklama. Šaty, které nosily princezny byly vždy skvostné. Šaty byly obvykle ručně vyšívány, nikdy nechyběly volánky a varhánky v růžové či smetanové barvě převázány stuhou v kontrastní barvě.¹⁴³

¹⁴¹ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 116.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Viz příloha č. 36.

V 90. letech se v dámské a dětské módě více než kdy jindy projevila úzká spojitost oděvu se společenským vývojem. Vědecký a technický rozvoj a pokrok zejména v lékařské vědě a zdravotědě, změny v postavení ženy ve společnosti provázené rozvojem jejího vzdělání a fyzické zdatnosti i snahami o její ekonomickou a sociální nezávislost – to vše ovlivnilo na prahu moderní doby charakter oděvu a přispělo k jeho diferenciaci v typologii i ve stylu.¹⁴⁴

Námořnický oblek byl populární, jak pro chlapce, tak pro děvčata. Námořnických dívčích obleků bylo opět mnoho verzí, které nabízely módní časopisy a specializované obchody s dámskou konfekcí. Bílé námořnické blůzy se šily doma nebo v malých krejčovstvích a nosily se do 20. let dvacátého století.

Blůze se sukni v devadesátých letech 19. století mohly konkurovat sedlové šaty. Od sedmdesátých let se staly velmi populárními, protože umožňovaly volný pohyb. Střih sedlových šatů nabýval na významu i v módě pro ženy. U modelů pro dospělé se dbalo o to, aby byl pas pevně stažen, u dívčích nikoli. Šaty volně splývaly a právě kvůli tomu nebyly považovány za pěkné. Šily se z různých materiálů a v různé kvalitě, od všedních šatů až po konfekční ručně vyšíváné.¹⁴⁵ Nabírané rukávy byly většinou bez zdobení. Na zimu se šaty šily ze sametu nebo z plyše a přes ně se nosily kabáty. Ale všeobecně diktát módy zvítězil a dívky na úkor svého zdraví dávaly přednost módním novinkám.

Nový střih se skládal z krátkého živůtku, složeného z volných a řasnatých dílů přeložených vpředu přes sebe, s pohodlnými kimono rukávy střiženými v celku s předními a zadními díly a z dlouhé princesové sukně obepínající těsně dívčí tělo až vysoko nad pas: sukně je rovná doplněná tunikou či svrchní sukni a u společenských šatů vlečkou.¹⁴⁶ Překrývání vzdušných lehkých materiálů z hedvábí, tylu a krajkoviny, ozdoby z hedvábí přinesly uvolněný a nenucený vzhled celé siluety. „u. Má obavy, že kyprá těla českých krás budou příliš zjevně vystavena kritice, stejně jako tento střih nezakryje vady na kráse štíhlých dam ježto „tvary těla tímto střihem nejsou zakryty, nýbrž přijdou v platnost.“ Dochází k závěru, že tato móda je neslušivá a odsouzeníhodná. Ještěže hned

¹⁴⁴ E. Uchalová, *Od panýřů*. in: T. Kubeš – J. Jiránek (edd.), *Dítě*, s. 96.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

v úvodu článku přiznává, že nová móda působí vždy zpočátku nepříznivě, že si dámy musí na novinky zvykat a pomalu postupně oceňovat jejich klady.¹⁴⁷

¹⁴⁷Tamtéž.

7. Změny ve vývoji chlapeckého oblečení

První polovina 19. století byla pro reformu v chlapeckém oblečení, protože chlapci přestali nosit dlouhý frak a konečně začali nosit oblečení určené přímo jim.

Ve stati „Über die Kinderkleidung“ z roku 1787 F. J. Bertuch odmítal dosavadní kopírování oděvu dospělých a žádal, aby šat nebyl příliš těsný, aby se městské oblečení přizpůsobilo oděvu venkovských dětí, který je prý daleko přirozenější. Podle těchto zásad navrhoval autor moderní, vkusný a všeobecně přijatelný oděv pro chlapce i dívky, který se měl stát vzorem účelného dětského oblečení.¹⁴⁸

V období mezi batolestem a věkem, kdy byl chlapec považován již za mladého muže, nosili hoši různé druhy tunik. Podle Bertucha mělo být vzorové oblečení pro chlapce lehké, krátké a dostatečně široké, aby netlačilo žádnou část chlapeckého těla při běhání, skákání a dalším pohybu, který je v mladém věku přirozený. Volný pohyb a rovněž otužování bylo považováno za důležité pro dětské zdraví. Těmto požadavkům odpovídá lehká košilka, vesta z bavlněného piké nebo jiné bavlněné látky, přes ni kabátek z polosukna a široké námořnické kalhoty dlouhé až ke kotníkům, takže na rozdíl od krátkých pánských *culottes* netísnila kolena.

V druhé polovině 19. století došlo k nejvíce změnám v oblečení pro malé chlapce. Dobový model chlapectví připouštěl nutnost pohybu v rámci her či dokonce sportu, kterými měli budoucí představitelé získat fyzickou zdatnost. Oficiální mužský oděv s frakem a kalhotami typu *cullottes* omezuje děti v jejich vývoji, a proto se hledalo nové řešení.

Nacházelo se v inspiraci jinými typy mužských oděvů, které byly pro dětské tělo vhodnější. Byl to například komplet podobný husarským uniformám s kabátkem zdobeným šňůrovým zapínáním a s dlouhými kalhotami nebo oblek s volným kabátem a s širokými dlouhými kalhotami. Kalhoty byly střiženy podobně jako dámské podvlékačky. Nejednalo se již o sukni, protože se navlékaly na každou nohu zvlášť a byly doplněny kšandami. Celý komplet bylo možné

¹⁴⁸ E. Uchalová, Malí lordi, námořníci a barbies, in: Dějiny a současnost, č. 1, 2006., s. 37.

doplnit pláštěm nebo kapucou, která se dala odepnout. Tento komplet byl vhodný do nepříznivého počasí.¹⁴⁹

Zdobení bylo převzato z maďarských husarských uniforem, zvláště je to vidět na liniích šněrování vedených přes hrudník zakončené na knoflíky. V této verzi byl krátce populární jako módní oblek pro muže a chlapce koncem 18. století. Později husarské šněrování našlo uplatnění i na dámských kabátech a pak se vrátilo do chlapecké módy. Ve třicátých letech získal opět na popularitě.

Na počátku 19. století nosili chlapci šaty s neprostřiženým předním dílem s dlouhými podvlékačkami z batistu, a právě tím vyvstává problém určit, zda-li patřily tyto šaty děvčatům nebo chlapcům, pokud nemáme k dobové ilustraci přesné bibliografické údaje.¹⁵⁰ Chlapecké šaty se vyráběly z neběleného kalika nebo z látky zvané „holland.“ Byly jednoduše zdobené knoflíky nebo šněrováním.¹⁵¹

Tunikové obleky ze 30. let se lišily tím, že měly dlouhé rukávy stejně jako pánské kabáty. Nosily se přes kalhoty, ne pouze přes spodky jako doposud. První tunikové obleky byly podobné zmenšeninám vojenských kabátů většinou ušité z tmavé vlněné látky, proto se dobových vyobrazeních nedají dobře poznat. Spodní sukně byly plizované, vrchní díl byl většinou doplněn potaženými látkovými knoflíky v kontrastní barvě. Tunikový oblek byl zvýrazněn nabíraným širokým košilovým límcem, což prý ladilo s dámskou módou 30. let. V příloze je vzácný exemplář: tunika ze žluté těžké bavlny ozdobená knoflíky stejné barvy. Takové tuniky se nosily i ve 40. letech 19. století a někdy se objevují i na fotografiích.

Pánské kabáty byly velmi úzké, zejména v oblasti pasu, a tím se lišily od chlapeckých kabátů. I móda pro hochy nesla prvky mužnosti, a to hlavně tím, jak byly šaty propracovány. Pro tento účel se nejvíce používaly leštěné knoflíky. Svůj význam měly i barvy zvláště červená a černá. Chlapecký oděv byl nejvíce lemován černě.

Chlapci se také lišili účesem. Měli povoleno nosit vlasy delší než jejich otcové. Podle Bertucha měl účes vypadat asi takto: *Vlasy jsou upraveny přirozeným způsobem do loken. Na hlavě nosili klobouk, který byl ohrnutý, a byl*

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ P. Cunningham, *Children's Costume*, s. 81.

¹⁵¹ R. Rose, *Children's Clothes*, s. 47.

ozdoben střapcem nebo pštrosími péry. Tyhle klobouky se často objevují na rodinných portrétech z 18. století. Klobouky byly velmi populární i ve čtyřicátých letech. Šily se z hedvábí a plátna. Na barevných obrazech jsou patrné i klobouky zhotovené z „kvalitní“ slámy. V polovině století se stala novým módním trendem „kopinická čepice“, která byla většinou plátěná s ostrými nablýskanými špičkami a s pozlaceným řetězovým zdobením.¹⁵²

Jockeyský klobouk musí stačit. „Jen ne kožešinovou čepici nebo domácí čepičku,“ prohlašuje autor.¹⁵³

V 50. letech se pořád nosily tunikové obleky v různých obměnách. Tunika¹⁵⁴ byla střižená volně připomínající blůzu. Oblek byl v pase stažen širokým koženým páskem. Pod ním se nosily spodky. Tunikové obleky s odepínacími rukávy se často přešívaly.

V jednom případě nedošlo ke změně chlapecké sukně na kalhoty. Jedná se o *skotský kilt* zpopularizovaný za vlády královny Viktorie, jejíž synové nosili kilt ke zvláštním příležitostem. „Kilt byl považován za romantický oděv.“ Kilty se předávají z generaci na generaci. Holá kolena zvláště u malých chlapců nebyla vhodná, ale to bylo v celku opomíjeno, neboť měla navozovat dojem drsnosti. Kilt společně s blůzou a vyšívanou sametovou vestou tvořily takzvaný „*hilend dress*.“ V celé Anglii se neuchytil, a to ne kvůli kiltu, ale kvůli sametové vestě, která působila příliš zdobeně.

V 60. letech se začal nosit *paletový kabát*, volný kabát pro muže a ženy. Ženy v té době nosily šaty s *honzíkem* nebo *krinolínou*. Chlapci oblékali *pumpky*, krátké kalhoty pod kolena. Pod kabátem, který se zapínal u krku se nosila vesta. Nejoblíbenějším materiálem, ze kterého se tento otevřený kabát šil, byl vlněný tvíd neutrální barvy s lemováním. Měl každodenní uplatnění a za nevlídného počasí byl nepostradatelnou součástí. Ačkoli existuje řada fotografií, kde je komplet vyobrazen, přímo dochovaných kusů je poskromnu. Pánové nosili pod kabátem dlouhé kalhoty a chlapci krátké.

V 60. a 70. letech se objevuje zvláštní typ otevřeného kabátu, připomínající tureckou uniformu, dostal jméno *zouave*. Chlapci, kteří se pyšnili kabátem *zouave*, byli považováni za téměř dospělé muže.

¹⁵² E. Uchalová, *Malí lordi*, in: *Dějiny a současnost*, č. 1, 2006, s. 38.

¹⁵³ Táž, *Od kanýrů*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě*, s. 94.

¹⁵⁴ Viz příloha č. 6.

Oděvní časopis Cassel's, který se zabýval dětskou módou, uváděl, že šesti a sedmiletí chlapci nosili stále tunikové obleky přes *golfsky*, které byly zhotoveny ve stejné barvě a ze stejného materiálu, jako byl svrchní oděv.

Důležitým okamžikem v období dětství je zahájení školní docházky. Děti z dělnických rodin nastoupily do školy již ve čtyřech letech. Dokonce se uvádí, že už tříleté děti začaly chodit do školy. Pro tyto chudé děti školní docházka končila ve věku osmi let a poté dítě začalo pracovat například v továrnách¹⁵⁵.

V 18. století vznikl v Anglii nový typ oblečení pro malé chlapce *skeleton suit*, skládající se z vlněného či plátěného kabátku, pod kterým se nosila košile s velkým límcem, a z dlouhých nabíraných kalhot s páskem. Kalhoty se připínaly knoflíky ke kabátku, takže oděv vytvářel netísňivý overal. V užívání zůstal po celou první polovinu 19. století.¹⁵⁶

Malí chlapci nosili tmavé vlněné kabáty a bílé bavlněné kalhoty, jako nosili jejich otcové. Kabátek se vyjímal na kalhotách a byl zvláštní tím, že byl vzadu střižený do špičky a neměl oproti fraku šosy.

Ve 30. letech 19. století zobecněl v oděvu menších chlapců oblek s tunikou. Skládal se ze šatů s nabranou sukní, sahající ke kolenům, vpředu otevřenou, a z dlouhých kalhot – *pantalonů*. Tunika měla kratší horní část i rukávy obdobně jako dámské večerní šaty. Sukně byla prostřižená od pasu dolů.

Z českého prostředí existuje řada příkladů tunikového oděvu na portrétech i v módních ilustracích časopisů. Dokládají také, že až do Prahy dospěla anglická móda tartanových kostkovaných látek pro chlapecké oblečení.¹⁵⁷

Vzhledem ke krátkosti dětství, které podle obecných představ končilo dvanáctým rokem dítěte, bylo oblečení starších chlapců, u nichž se předpokládala určitá zralost, důstojnějšího rázu. Starší hoši stále nosili oděv dospělých mužů.

Ve 30. letech 19. století se k chlapeckému fraku přidalo zmenšené vydání pánského kabátu se zvonovitou sukní, ale oblíbenějším a podstatně pohodlnějším byl chlapecký kabátek nazvaný podle anglického Earla Spencera „*špencr*.“¹⁵⁸ Byl krátký bez šosů, vzadu do špičky, doplněný většinou dlouhými kalhotami.

¹⁵⁶ P. Cunningham, *Children's Costume*, s. 35.

¹⁵⁷ Dětské módy, 1899.

¹⁵⁸ Viz příloha, č. 3.

Chlapecký špencer měl širší lem než pánský. V přední části byly dvě řady malých potažených knoflíků. Býval doplněn módními *prýmkami*.¹⁵⁹

Mladí muži měli dokonce povoleno nosit košile s rozhaleným límcem. Což bylo na počátku 19. století nemyslitelné, neboť chlapci neměli vázanku, jen když se převlékali nebo když těžce pracovali. Na dobových ilustracích z počátku 19. století se setkáváme s vyobrazením chlapců vždy s nažehlenými bílými límečky. Ve 30. letech se rozhalená košile považovala za symbol mladiství.¹⁶⁰

Dá se říci, že nejpopulárnějším chlapeckým oblečkem ve všech věkových kategoriích chlapců byl bezpochyby *námořnický oblek*.¹⁶¹ Byl velmi oblíben nejen u chlapců, ale také u jejich rodičů na celá desetiletí. Nový typ se stal pokračováním alternativních typů z druhé poloviny 18. století. V 60. letech vznikl na anglickém dvoře, inspirován námořnickou uniformou, zavedenou v roce 1840 do armády. Typická byla volná blůza s námořnickým límcem, která se doplňovala u mladších chlapců skládanou sukni, u starších s dlouhými kalhotami. Obleky byly kombinovány v barvě bílé, režné a tmavě modré. Střih ani zdobení nebyly závazné, často se na námořnických oblecích uplatňovaly vlivy jiných uniforem.

V Čechách se s námořnickými typy oděvů setkáváme u chlapců i u dívek také na počátku 20. století – v konfekci se objevují ještě ve třicátých letech a nebyly vzácností ani před lety.

Loveckou verzi námořnického oblečku¹⁶² vyobrazil Winter Halter. Na obraze z roku 1846 namaloval detailně malého prince z Walesu v námořnickém oblečku. Obleček byl ušit z bílé bavlny s modrými doplňky a bílým lemováním. Kompletní obleček nepostrádal hedvábný šátek a kapesní nožík, který měl malý princ u pasu. Nožík byl původně určen na řezání a rozplétání provazů.

Rychlé nadšení pro námořnický oblek se po čase z královské rodiny rozšířilo po celé Anglii a pak do střední Evropy. Největší boom byl zaznamenán v 70. letech. To už bylo v době, kdy princ z Walesu měl dva syny, kteří ho také nosili. Pro výrobce byla jedinečná reklama, že v tomto dětském oděvu si hráli i

¹⁵⁹ E. Uchalová, *Malí lordi*, s. 37.

¹⁶⁰ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 123.

¹⁶¹ Viz příloha č. 16.

¹⁶² V příloze je vyobrazen klasický námořnický oblek, který nese tyto znaky: Základ tvoří plátěný oblek s límcem, který byl lemován modře a bíle. Tyto barvy zejména tmavě modrá výborně kontrastovala s přírodní barvou plátna. Kalhoty jsou krátké, nemají poklopec, který byl pro námořnické uniformy typický.

následníci trůnu, i když obleček nebyl tak dokonalý, jako ten který nosil jejich otec Edvard VII.

V popularitě námořnického obleku se odráží i zvýšená obliba trávení volného času a prázdnin s dětmi. Dále s námořnickým oblečkem souvisí hned několik momentů. Jednalo se o velmi praktický oděv, který byl vhodný pro pobyt u moře. Dokladem toho je i fakt, že rodiče s dětmi ze středních vrstev trávili čím dál tím více času společně.

V 70. letech došlo k velkému rozvoji železniční dopravy. Rodiny z odlehlých měst se tak mohly dopravit k moři. Námořnický oblek se nenosil pouze v těchto rekreačních oblastech. Dokladem toho jsou četné vyobrazení na fotografiích a na obálkách módních časopisů.

Je pochopitelné, že tolik oblíbený námořnický oblek se netýkal malých chlapců z dělnické třídy, kteří tvořili většinu věkové skupiny. Děti pracující v továrnách se zákona upravující pracovní dobu dočkaly až v roce 1876. Například děti, které pracovaly v textilním průmyslu, do věku 13 let, nesměly pracovat více než osm hodin. Také věk, kdy děti končily povinnou školní docházku se zvyšoval, v roce 1900 bylo dětem při ukončení docházky kolem 12 let. Ale i později mohly opouštět školu dříve a byly na to někdy pyšné. Dokladem toho je vzpomínka Jacka Laga: „*Chtěl jsem říct světu, že už pracuji a pomáhám své matce.*“¹⁶³

V některých oblastech například v Lanceshiru pracovalo v továrnách velmi mnoho dětí a řada z nich chodila do školy na poloviční úvazek, což vyžadovalo dvě sady oblečení. V 1909 James Brady (11 let) vzpomíná: „*My, co jsme pracovali na poloviční úvazky, jsme pracovali do půl jedné, poté jsme spěchali na jídlo, převlékli jsme se z manchesteráků a šály do golfek a vzali jsme si košili a připínací kravatu nebo mašli a utíkali jsme do sportlandské školy na druhou hodinu.*“¹⁶⁴

Když přešli na plný pracovní úvazek, tak golfky nechali být a nosili volné pracovní kalhoty a volnou plátěnou čepici. Za těchto podmínek se asi jen těžko dá hovořit o tom, jestli děti z dělnických tříd vůbec prožívaly dětství.

Dětské oblečení se řídilo podle finanční situace rodiny. Dělnické rodiny, které na tom po finanční stránce byly o něco lépe, většinou oblékaly své děti

¹⁶³ C. Rose, *Children's Clothes*, s. 124.

¹⁶⁴ Tamtéž.

slušně. Měly pevnou obuv a „lepší oblečení na neděli“. Oproti tomu rodiny, které na tom nebyly dobře, měly problém vůbec dítě obléci. Jsou známé případy, kdy se prádlo nechalo v zastavárně, aby se měl za co zaplatit nájem. Pro děti z těchto rodin se zřizovaly školy, ve kterých dostaly děti vzdělání a zároveň je nikdo nekritizoval za to jak vypadají.¹⁶⁵

A co tedy nosily? Chlapci z vesnic nosily pracovní šaty nebo krátké dvouradé kabáty a pod ním krátké nebo dlouhé manšestrové kalhoty. Když byly krátké délky, tak se doplnily teplými punčochami a obuví.¹⁶⁶

V závěru 19. století, kdy se samozřejmým atributem dětského světa stává literatura určená malým a mladým čtenářům, se oblíbeným svátečním oblečením pro malé hochy stal sametový oblek sestávající se z kabátku a krátkých kalhot, doplněný límcem a manžetami z krajky či mušelínu. V Anglii byl označován jako fountleroy suit podle oblíbeného románu Francese Hodgson Burnettové „Malý lord z roku 1886.“ Stejný typ se objevuje i ve střední Evropě, v časopise Bazar byl tento typ oděvu publikován jako jedna z variant oblečení pro pěti až sedmileté chlapce již v roce 1881.¹⁶⁷

V 70. letech a 80. letech 19. století se dětské oblečení v Čechách snažil ovlivnit časopis Zlaté dno,¹⁶⁸ vydávaný a redigovaný pražským krejčím Vojtěchem Čihařem. V září 1863 Čihař požaduje pro malé děti oděv, který by chránil před zimou, zároveň sál snadno pot, nepřekážel v pohybu a rostoucí tělo netísnil. Stručně řečeno, rozhodujícím kritériem chlapeckého oděvu mělo být pohodlí. V tomto smyslu Čihař navrhuje celou řadu nových typů chlapeckého oblečení – blůzy či kabátky různých střihů. Jejich pojmenování: jako je bretaňský, uherský, slovanský, polský, či sokolský – dávalo tušit autorovy etnické preference i jeho vlastenecké cítění. Sympatie všemu slovanskému dokládají přepásané blůzy typu ruských rubašek, zastoupené například na portrétu synů rodiny Sylva Tarrowky od Josefa Mánesa z roku 1867. Dětem tyto volné kabátky a haleny jistě vyhovovaly.¹⁶⁹

¹⁶⁵ P. Cunningham, *Children's Costume*, s. 45.

¹⁶⁶ Mladí Londýňané nosili zmenšeninu oděvu, který vypadal, jako oděv pouličních prodavačů, který je dobře patrný na obraze z roku 1856.

¹⁶⁷ E. Uchalová, *Malí lordi*, s. 38.

¹⁶⁸ Zlaté dno, č. 6, 1863, s. 1.

¹⁶⁹ E. Uchalová, *Malí lordi*, s.38.

Výrazné uvolnění a posílení praktického oděvu přinesl do chlapecké módy *sport*. Ke sportovnímu oblečení patřila saka typu *Norfolk* s všitým páskem, blazery, barevné či pruhované kabátky, sportovní bundy, pletené vesty a pulovry, pumpky a anglické ploché sportovní čepice se štítkem. Vedle sportovních typů se v chlapeckém oblečení stále uplatňoval i oblek s krejčovsky zpravovaným sakem pánského typu, k němuž mladší chlapci nosili krátké kalhoty s punčochami upevněnými na podvazky, starší pumpky s podkolenkami. Tento způsob chlapeckého oblečení se užíval až do poloviny 20. století.

Závěr

Požadavky reformátorů na volný, netísňivý oděv se objevily ve střední Evropě současně s novou dámskou módou, která se v průběhu 90. let 18. století prosazovala i v oblečení dívčím. Dívky nosily hedvábné šaty s těsným živůtkem a velkým výstřihem, se sukní otevřenou vpředu, do které byla vložena spodní sukně, s jediným rozdílem oproti dámským šatům, že živůtky byly šněrovány vzadu. Součástí oděvu byl korzet a několik spodnic.

S novým požadavkem ženy i dívky začaly oblékat košilové šaty volného střihu, přepásané pod řadry, s krátkými balónkovými rukávy, pouze pro venkovní nošení byly šaty doplněny pláštěnkami či volnými kabátky zvanými „špencry“. Šaty se nosily, alespoň u mladších dívek bez korzetů, pouze s jednou úzkou spodnicí, ale zato doplněny kalhotkami. Jejich ozdobné nohavičky se ukazovaly pod sukýnkou, která poprvé v historii byla kratší než u dospělých žen. Pro 90. léta je tedy charakteristické, že dětská móda splňovala téměř všechny požadavky, které vyhovovaly potřebám dítěte.

Dívky se ale dlouho netěšily volnosti oděvu – již kolem roku 1830 se pas opět vrací na své přirozené místo a s ním i upnutý živůtek s velkým výstřihem. tento typ šatů opět vyžadoval pevnou šněrovačku a množství spodnic, bránícím dívkám ve volném pohybu. Objem sukně stále narůstá, krinolína z obručí, módní v 60. letech zůstává vyhrazena pouze starším dívkám.

60. léta přinášejí do dámské módy nové typy, které se uplatňují i v dívčím oblečení jako např. v Čechách oblíbený typ široké sukně s halenkou a bolerkem či volným kabátkem.

V dalších desetiletích nadále čerpá dívčí móda inspiraci z dámských trendů. V 70. letech se uplatňuje jednoduchý živůtek se sukní aranžovanou vpředu do zástěrovitých záhybů, vzadu do mašle. Koncem 70. let přináší móda princesový nepřestřižený střih, v zadním díle sukně s honzíkem. Přes nepříliš půvabný dospělý vzhled měl tento typ šatů výhodu, že nevyžadoval velké množství spodniček ani pevnou šněrovačku. Kolem roku 1885 se vrací do módy šaty s přestřiženým pasem, posunutým níže na boky a zdůrazněným légou,

Přibližně od 70. let 19. století jsou dětské módy, publikované pravidelně v dámských časopisech, navrhovány diferencovaně podle věkových kategorií a pro nejrůznější události, důležité v dívčím životě – pro svate přijímání, pro taneční hodiny již ve věku 8-12 let, pro maskarní ples, koupání či bruslení.

90. léta přinášejí mimo jiné i oblečení pro sport, které je šito podle módních střihů, ale s větší volností a s typickými detaily z pánské módy (límečky, manžety, kravaty) a nosí se pod ně volná šněrovačka. Cvičební úbory, které se také těšily velké oblibě, se skládají z volných přepásaných šatů, pod které se podvlékají kalhoty ve tvaru pumpek. V 90. letech se také vrací sukně a blůzy, často s bolerkem, a to pro účely společenské, vycházkové i sportovní.

Reformní snahy v dámském oblečení přinesly i nový střih oděvu pro dívky – košilové šaty, skládané či nabírané do výrazného sedla, zdobené krajkami nebo výšivkou, nepřepásané, někdy lehce stažené légou pod pasem. Mezi novinky v dívčí módy patří i námořnický oblek, velmi oblíbený v chlapecké módě. V dívčí módě se uplatňoval s volnou blůzou z bílé či tmavě modré tkaniny s námořnickým límcem a se skládanou sukní.

V zásadě se po celé 19. století neměnily typy prádla. Pod všechny druhy šatů se nosily šněrovačky rozlišené podle věku dítěte na prošívání živůtky u malých dětí, živůtky s kosticemi u větších holčiček a korzety u dospívajících dívek. Šněrovačky byly považovány za důležitý moment pro správný růst, kterému měla napomáhat i různá „přimidla pro dívky“, inzerovaná pravidelně v dámských časopisech. V časopise *Journal des Luxus und der Moden* byl tento fakt zpochybněn. Autoři článku o dětském oblečení zde vyslovují přesvědčení, že dítě samo získá hezkou postavu, pokud k tomu má předpoklady a šněrovačku připouští jen pro dítě nemocné či oslabené. K živůtku či korzetu se až do 40. let 20. století připínaly podvazky na upevnění punčoch. Počátkem 20. století se začaly nosit nové typy prádla jako kalhotové kombiné, sukňové kombiné a reformní uzavřené kalhotky s rozparky na bocích.

Košilové šaty a šaty přepásané légou pro malé dívky se nosily po celou 1. polovinu 20. století. Oděv větších dívek odpovídal střihům dámských šatů, takže kolem roku 1910 nosily dívky pouzdrové šaty se zvýšeným pasem, ve 20. letech volné šaty přepásané pod boky, ve 30. letech potom šaty s páskem v pase a sukně se sklady, vždy o něco kratší než nosily dospělé ženy. V průběhu 20. a 30. let se dívčí móda stává daleko méně formální. Oblíbené byly zástěrky místo šatiček,

kalhotové obleky i pletené zimní obleky, skládající se ze svetřů a kamaší pro zimní sporty.

Po celou první polovinu 20. století nosily dívky i chlapci punčochy, připínané na podvazky a látkové či ručně pletené kamaše. Punčochové kalhoty se začaly nosit až po druhé světové válce stejně jako od 50. let stále oblíbenější dlouhé kalhoty namísto sukně.

V chlapeckém oblečení začala po polovině 18. století společnost hledat alternativy oděvu totožného s oblečením dospělých, které by lépe vyhovovaly nárokům dětí. Jedním z nových typů byl oblek podobný husarským uniformám, s dlouhými kalhotami a kabátkem zdobeným šňůrovým zapínáním, které zůstalo v oblibě ještě hluboko do 19. století. Středoevropskou představu moderního obleku pro chlapce publikuje v již zmíněném článku časopis *Journal des Luxus und der Moden*, kde je zdůrazněno, že všechny části oděvu měly být volné a neměly tísnit dětské tělíčko.

V Anglii v 80. letech 18. století vznikl další typ oblečení pro malé chlapce tzv. „skeleton suit“, skládající se z dvouřadého kabátku z vlny nebo plátna, pod který se nosila košile s velkým límcem a z kalhot ke kotníkům, všitých do pásu a vzadu nabíraných. Na přelomu 18. a 19. století se pod vlivem dámské módy zvýšil pas kalhot a kabátek se zkrátil, později, ještě ve 20. letech 19. století se užíval kabátek a kalhoty odlišných barev, stále ještě spojeny knoflíky v pase, takže oděv vytvářel volnou, netísnivou kombinézu.

Vedle tradičního fraku se u starších chlapců ujala i chlapecké verze „špencru.“ K němu se nosily dlouhé kalhoty. Stal se také uniformou školy v Etonu v Anglii a jako takový se užíval jako sváteční oděv starších chlapců po celé 19. století. Ve sbírce UMP je zachována uniforma etonského studenta z roku 1914.

V průběhu 30. let 19. století zobecněl další typ chlapeckého oblečení – oblek s tunikou. Oblek se skládal ze šatů se živůtkem z krátkými nebo dlouhými, často s odepínatelnými rukávy a s nabranou či skládanou sukýnkou, sahající ke kolenům, vpředu otevřenou a z dlouhých kalhot – pantalonů. tento se uplatňoval u hochů mezi batolecím věkem a dospělostí i ve 40. letech 19. století. Z českého prostředí existuje řada příkladů na portrétech i v módních ilustracích časopisů, které nás již ve 40. a 50. letech informují o dětské módě. Na vyobrazeních ze 60. a 70. jsou chlapci oblečeni do volných blůz s gumou provlečenou v pase,

uzavřených u krku a s kapsami na prsou. Jsou doplněny kalhotami typu pumpek.¹⁷⁰

V 70. letech 19. století se také rozšířil námořnický oblek, který zůstal v oblibě po řadu desetiletí. Poprvé byla inspirace námořnickou uniformou použita na francouzském dvoře Ludvíka XVI.,¹⁷¹ ovšem pro hromadné užívání na konci 19. století mělo rozhodující vliv jeho uplatnění na anglickém dvoře ve formě, v jaké byl zaveden do anglické armády. Stříhy ani zdobení nebyly závazné, často se uplatňovaly vlivy i jiných uniforem.¹⁷² V Čechách se s námořnickými obleky setkáváme u chlapců a dívek nejen v 19. století a na počátku 20. století, ale objevují se i v konfekci luxusního závodu Baronová ještě ve 30. letech a ojediněle na školních fotografiích z 50. let 20. století.

Oděvní móda zdaleka neoslovovala všechny sociální vrstvy. Chudé dítě nosilo to, co bylo. Oblečení po starším sourozencích, odložené šaty získané na dobročinném bazaru, punčochy a boty, jimiž ho obdarovali na vánoční besídce. Dětská móda patřila k nejzámožnějšímu světu, kde pyšné matky dbaly na eleganci potřeby potomstva. Přesto je rostoucí zájem o ni dokladem skutečnosti, že se dítě stává nezvratně bytostí, jež si zaslouží maximální pozornost.

¹⁷⁰ Tyto obleky se objevují i v 70. letech 19. století v časopise Bazar.

¹⁷¹ J. Brožová, Vývoj odívání, s. 5.

¹⁷² Rose, C., Children's clothes, s. 99 – 101.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

- Bazar, modní příloha „Květů“, Praha 1869 – 1872.
- Bazar, modní příloha „Světozoru“, Praha 1873 – 1899.
- Dámské akademické modní listy, Praha 1899 – 1943.
- Dámské modní listy, Praha 1901 – 1920.
- Dámské mody, Mladá Boleslav, 1900 -1920.
- Dámský modní obzor, Praha 1911 – 1913.
- Dětská šatna, příloha časopisu „Nové pařížské mody“, Praha 1895 – 1917.
- Dětské mody, Praha 1895 - 1904.
- Dětské noviny pro žactvo nejnižších tříd, 1907-1909.
- Dětské květy, 1902-1903.
- Dětské šatstvo, příloha k „Dámským modám“, Praha 1900 – 1907.
- Dětské šatstvo, Mladá Boleslav 1920.
- Dětský modní svět, Mladá Boleslav 1904.
- Journal des Luxus und der Moden, Wiemar 1787.
- Kniha k samostatnému hotovení dětského oděvu, Praha 1908.
- Nové pařížské mody, 1888-1939.
- Pařížské mody, 1893-1894.
- Příručka Mileny, „Ruční práce po celý rok“, Praha 1932.
- Ruční práce Evy, „Děti v létě“, Praha 1932.
- Ruční práce Evy, „Děti v zimě“, Praha 1932.
- Škola ženských prací ručních, Praha 1880.
- Zlaté dno, 1862-1874.

Literatura

- Ariès, P., *L'Enfant et la vie sous l' Ancien Régime*, Paris 1975.
- Bayerová, A., *Žena lékařkou*, Praha 1913.
- Brožová, J., *Vývoj odívání dětí a mládeže*, Praha 1975.
- Cunnington, P., *Children's Costume in England*, London 1972.
- Čáda, F., *O výchově*, Praha 1921.
- Dějiny obyvatelstva Českých zemí, Praha 1996.
- Dítě v umění výtvarném, Praha 1941.
- Dvořák, J., *Boj proti úmrtnosti kojenců vůbec a dětí nemanželských a nalezců zvlášť*, Praha 1906.
- Dvořák, J., *Stoupající hodnota potomstva*, Praha 1915.
- Fialová, L., *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, *Historická demografie* 15/1991.
- Foustka, *Péče o dítě, sociální postavení evropské mládeže a její ochrana* 1911.
- Herfort, K., *Mládež duševně vadná*, Praha 1920.
- Hlaváčková, K., *Zrcadlo doby. Česká móda 1940-1970*, Praha 2000.
- Horská, P., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- Houser, F., *Výdělečná práce školních dětí*, Praha 1907.
- Chlup, J., *Osud zmrzačeného dítěte*, Brno 1923.
- Chlup, O., *Mravní nemoci dětství*, Praha 1908.
- Chlup, O., *O dětské duši*, Praha 1919.
- Jílková, J., *Soupis textilních časopisů a ročenek v Českých zemích v letech 1787-1982*, in: *Z dějin textilu*, sv. 4, Ústí nad Orlicí 1983.
- Jiránek, T. – Kubeš, J (edd.), *Dítě napříč staletími*, Pardubice 2002.
- Kellerová, M., *Děti nemanželské*, Praha 1919.
- Klabouch, J., *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1961.
- Kodym, F. V., *O vychování mládeže v našich domácnostech*, Praha 1884.
- Kodym, F. V., *Kniha o slušném chování*, Praha 1896.
- Kybalová, L., *Dějiny odievania II. Od renesancie po empír*, Bratislava 1990.
- Kybalová, L., *Od empíru k rokoku*, Praha 2004.
- Kybalová, L.- Herbenová, O., *Obrazová encyklopedie módy*, Praha 1973.
- Langhammerová, J., *Lidové kroje z České republiky*, Praha 2001.

- Lenderová, M., K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha 1999.
- Máchalová, J., Móda 20. století, Praha 2003.
- Melniková- Papoušková, N., Praha před sto lety, Praha 1935.
- Petráň, J., Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století, II/1, Praha 1995, II/2, Praha 1997.
- Petráňová, L., Ke studiu oděvu lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách, in: Počátky českého národního obrození, 1770-1791, Praha 1990.
- Pražák, F. České dítě, Praha 1948.
- Pražák, F., Paměti českých spisovatelů z dětství, Praha 1946.
- Rose, C., Children's Clothes 1750-1985, Londýn 1989.
- Srb, E., Výchova dítek osiřelých, opuštěných a zanedbaných péčí zemského fondu sirotčího, Praha 1902.
- Skarlantová, J., Od krinolíny k džínům, Praha 1979.
- Stratz, C. H., Tělo dítěte, Praha 1904.
- Šafránek, J., školy české I, Praha 1913.
- Šubrtová, A., Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století, Statistika a demografie 9, 1972, s. 133-163.
- Tůma, A., Dítě v péči ústavní, Praha 1934.
- Vojancová, I., Od svatby ke kolíbce, Pardubice 1995.
- Vše pro dítě. Ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, katalog výstavy v UPM, Praha 1994.
- Uchalová, E., Česká móda 1780-1870. Pro salon i promenádu, Praha 1999.
- Uchalová, E., Česká móda 1918-1939. Elegance první republiky, Praha 1996.
- Uchalová, E., Česká móda 1870-1918. Od valčíku po tango, Praha 1997.
- Zeman, J., Nápadnější duševní tělesné vady v dětství, Praha 1908.
- Zeman, J., O školních lékařích, Praha 1906.
- Zeman, J., Péče o dítě abnormální, Praha 1908.
- Zeman, J., Škola pomocná, Náchod 1904.
- Zítek, O., Lidé a móda, Praha 1973.

Seznam obrazových příloh

1. Křestní plášť a kojenecké čepčky, 2. pol 18. století.
2. Portrét chlapce oblečeného do typického chlapeckého obleku, 1810-1820.
3. Chlapecký oblek, který se stal školní uniformou v Etonu, 1820-1830.
4. Dívčí spodní prádlo, 1820.
5. Chlapecké spodní prádlo, 1820-1840.
6. Chlapecká tunika, 1830-1850.
7. Dívčí šaty, 1830.
8. Husarská tunika, 1835.
9. Dívčí pellise, 1840.
10. Portrét tří sourozenců, 1845.
11. Portrét Edwarda VII. v námořnickém oblečku, 1846.
12. Dětská obuv, 1840-1880.
13. Ručně vyšíváné šaty pro chlapce i děvčata, 1850.
14. Šaty pro starší dívky, 1860.
15. Fotografie P. W. Todda v typickém obleku pro chlapce, 1865.
16. Námořnický oblek, 1876.
17. Dívčí Norfolk suit, 1878.
18. Dětské šaty, 1880.
19. Dětské hedvábné šaty, 1885.
20. Fauntleroy Suit, 1887.
21. Ukázka námořnických oblečků pro chlapce i děvčata, 1880-1910.
22. Školní fotografie, 1896.
23. Dětský bavlněný korzet, 2. pol. 19. století.
24. Dívčí saténový korzet, 1900.
25. Dětské spodní košilky, 1920.
26. Fotografie chlapce v šatech, 1911.
27. Dětský letní overal s výšivkou, 1915-1920.
28. Oblek pro batole, 1920.
29. Sestry Bedřicha Smetany, 1861.
30. Reformní oblek pro děvčata, 1890-1910.
31. Kalhotky se šlemi, 1890-1910.

32. Kalhotky k zadržení plenek, 1890-1910.
33. Polštář k nošení novorozence, 1890-1910.
34. Dětské boty, 1905
35. Námořnický oblek, Čechy, 1910.
36. Večerní šaty princezny Ažběty, 1928.
37. Dívčí šaty, 1932.
38. Pletené šaty, 1935.
39. Sirénový obleček, 1944.
40. Titulní strana Dětských mod, 1899.
41. Vývoj dětského oděvu, 1860-1897
42. Vývoj dětského oděvu, 1910-1924

1. Křestní plášť a kojenecké čepčky, 2. pol 18. století.
„Vše pro dítě“, katalog výstavy, Praha 1994.

2. Portrét chlapce oblečeného do typického chlapeckého obleku, 1810-1820. Autorem obrazu je Frederick van Diest, 1810.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

3. Chlapecký oblek, který se stal školní uniformou v Etonu, 1820-1830.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

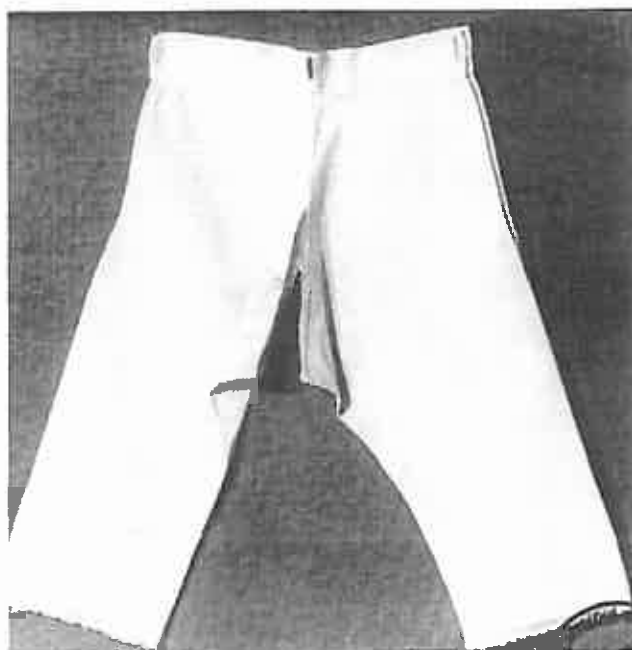
4. Dívčí spodní prádlo, 1820.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

5. Chlapecké spodní prádlo, 1820-1840.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

6. Chlapecká tunika, 1830-1850.

P. Cunningham, Children's Costume in England, London 1972.

7. Dívčí šaty, 1830.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

8. Husarská tunika, 1835.

P. Cunningham, Children's Costume in England, London 1972.

9. Dívčí pellise, 1840.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

10. Portrét tří sourozenců, 1845.

11. Portrét Edwarda VII. v námořnickém oblečku, 1846.

P. Cunningham, Children's Costume in England, London 1972.

12. Dětská obuv, 1840-1880.

P. Cunningham, Children's Costume in England, London 1972.

13. Ručně vyšíváné šaty pro chlapce i děvčata, 1850.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

14. Šaty pro starší dívky, 1860.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

15. Fotografie P. W. Todda v typickém obleku pro chlapce, 1865.
P. Cunningham, Children's Costume in England, London 1972.

16. Námořnický oblek, 1876.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

17. Dívčí Norfolk suit, 1878.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

18. Dětské šaty, 1880.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

19. Dětské hedvábné šaty, 1885.

P. Cunningham, Children's Costume in England, London 1972.

20. Fauntleroy Suit, 1887.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

21. Ukázka námořnických oblečků pro chlapce i děvčata, 1880-1910.

Dětské mody, 1899.

22. Školní fotografie, 1896.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

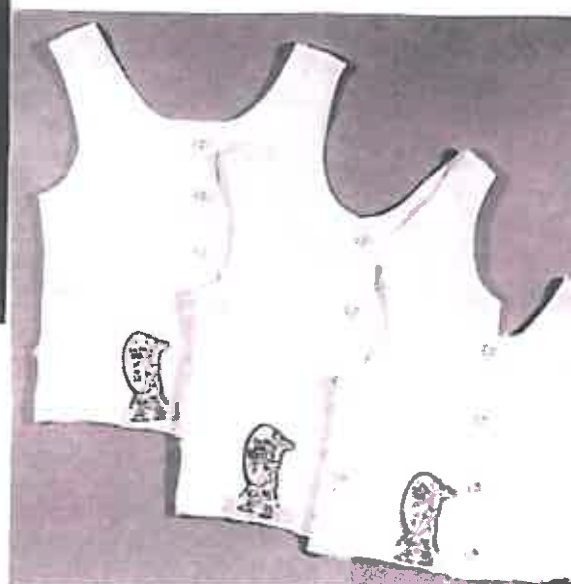
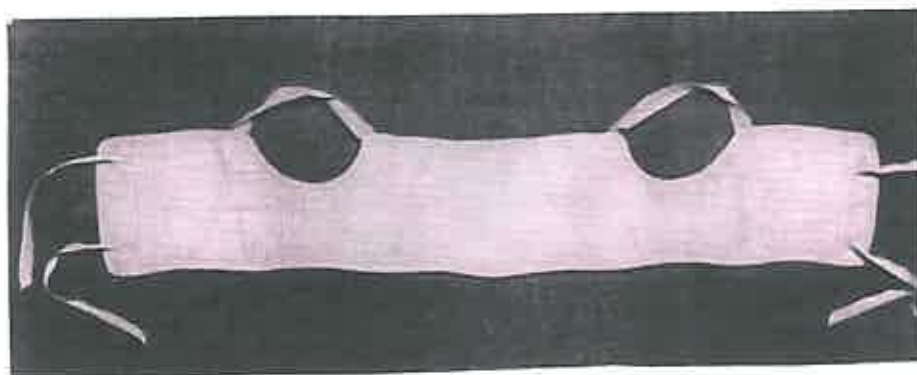

23. Dětský bavlněný korzet, 2. pol. 19.století.

24. Dívčí saténový korzet, 1900.

25. Dětské spodní košílky, 1920.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

26. Fotografie chlapce v šatech, 1911.

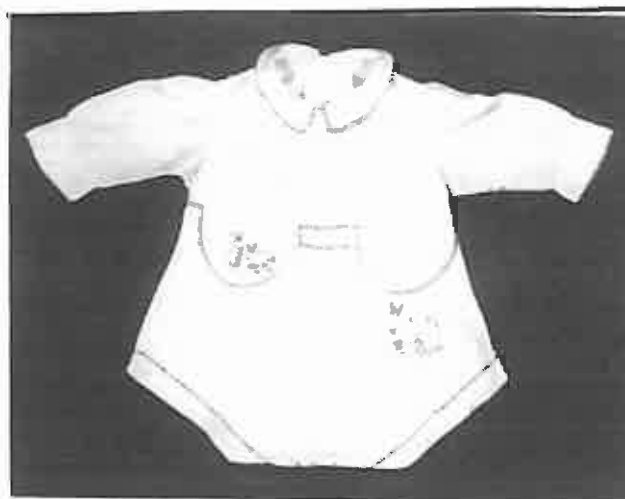
Na fotografii, z rodinného alba, je Václav Modrý.

27.Dětský letní overal s výšivkou, 1915-1920.

28.Oblek pro batole, 1920.

„Vše pro dítě“, katalog výstavy, Praha 1994.

29. Sestry Bedřicha Smetany, 1861.

Kalendář.

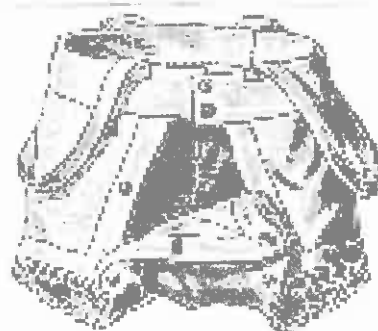
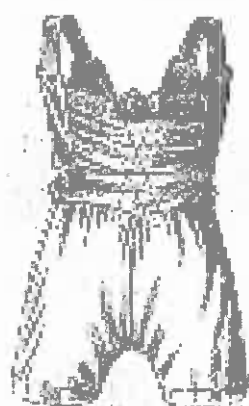

30. Reformní oblek pro děvčata, 1890-1910.

31. Kalhotky se šlemi, 1890-1910.

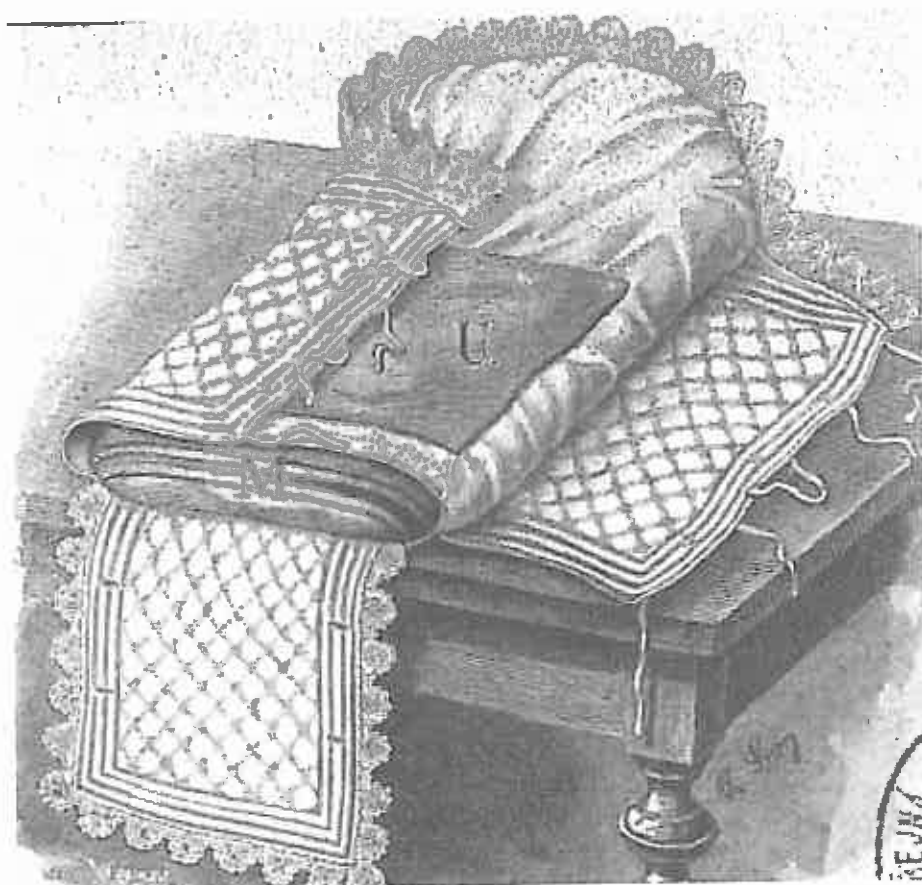
32. Kalhotky k zadržení plenek, 1890-1910.

Anna Bayerová, Žena lékařkou, Praha 1913.

33. Polštář k nošení novorozence, 1890-1910.

Anna Bayerová, Žena lékařkou, Praha 1913.

34. Dětské boty, 1905

„Vše pro dítě“, katalog výstavy, Praha 1994.

35. Námořnický oblek, Čechy, 1910.

„Vše pro dítě“, katalog výstavy, Praha 1994.

36. Večerní šaty princezny Ažběty, 1928.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

37. Dívčí šaty, 1932.

Ruční práce Evy, „Děti v létě“, Praha 1932.

38. Pletené šaty, 1935.

Příručka Mileny, Praha 1935.

82/11

Č. 82/11. Pletené dvoudílné šaty pro dívky 5-7leté. Rozšířená sukénka se připevňuje k vzorovanému živátku na knoflíky. Jejich vzor a popis otiskujeme.

39. Sirénový obleček, 1944.

C. Rose, Children's Clothes, London 1989.

40. Titulní strana Dětských mod, 1899.

41. Vývoj dětského oděvu, 1860-1897

J. Brožová, Vývoj odívání dětí a mládeže, Praha 1975.

1860 - 1865

1865 - 1870

1870 - 1875

1875 - 1880

42. Vývoj dětského oděvu, 1910-1924

J. Brožová, Vývoj odívání dětí a mládeže, Praha 1975.

1911

1912

1914

